

Katica Lacković-Grgin

DEVEDESET GODINA RAZVOJNE PSIHOLOGIJE U HRVATSKOJ

DOI 10.17234/9789531757782.4

Uvod

U velikom broju društava početkom dvadesetog stoljeća, kao i danas, bilo je prisutno shvaćanje da ako neka društvena zajednica želi prosperitet, ako želi imati produktivne i sretne ljude, treba posvetiti pozornost mladim generacijama. Taj opći stav u svjetskoj znanstvenoj psihologiji reflektirao se u povećanom interesu za istraživanja razvoja djece, pa je razvojna psihologija, od početka dvadesetog stoljeća do 60-ih godina, bila zapravo *dječja psihologija*. Nakon tih godina ona je postupno postajala *psihologija djetinjstva i adolescencije*, da bi potom obuhvatila razvoj u odrasloj i staroj dobi te tako postala *razvojnom psihologijom životnog vijeka*.

Opisane svjetske tokove u razvojnoj psihologiji hrvatska je razvojna psihologija prvih desetljeća dvadesetog stoljeća uglavnom slijedila, posebice u nastojanjima za uporabom znanstvene metodologije u istraživanju djece. Međutim, u tim je decenijama bilo zamjetnog kašnjenja u širini i dubini obrade tema i problema u odnosu na svijet.

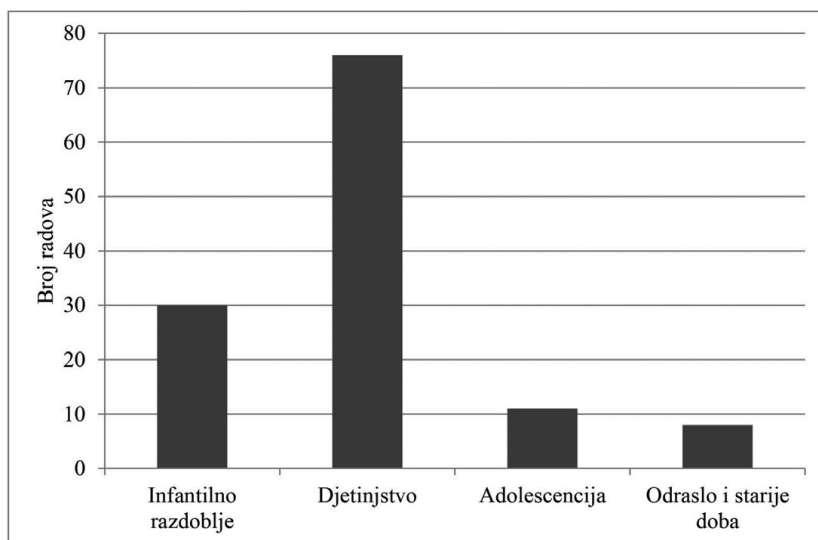
Iza sedamdesetih godina prošlog stoljeća, znanstvene i primijenjene teme razvojne psihologije sve više su počele korespondirati s onima u svijetu. To se prvenstveno odrazilo u povećanju broja istraživanja u kojima se isticao teorijski okvir, za razliku od ranije kad su istraživanja bila pretežito utemeljena u empirijskim rezultatima drugih autora i/ili u odabiru društveno relevantnih problema. Poticaj razvoju ove znanstvene discipline davali su i novootvoreni studiji psihologije izvan zagrebačkog sveučilišta. Porastao je broj kvalifikacijskih radova (diplomskih, magistarskih i doktorskih) s temama iz razvojne psihologije. Rastao je i broj uposlenih psihologa u obrazovnim, zdravstvenim i socijalnim ustanovama za djecu i mlade. U suradnji znanstvenika s fakulteta, viših pedagoških škola, instituta, zavoda i centara sa psiholozima u praksi, proširena su područja istraživanja razvoja djece i mladih. Nakon osamostaljenja RH, došlo je do još snažnijeg napretka naše razvojne psihologije jer su se počele formirati grupe mladih istraživača na odsjecima za psihologiju hrvatskih sveučilišta, ali i u institutima i centrima za

edukaciju nastavnika, socijalnih radnika i defektologa. Paralelno s tim poboljšavala se metodologija istraživanja razvoja te se postupno povećavao broj interdisciplinarnih istraživanja. Ona su se realizirala unutar same psihologije (s edukacijskom, socijalnom i kliničkom psihologijom), ali i s nekim drugim područjima znanosti.

Navedene tvrdnje nastojat će se potkrijepiti pregledom povijesnog tijeka razvoja ove znanstvene discipline u nas, i to na osnovi dostupnih publiciranih radova, priopćenja s kongresa i konferencija, ostalih pisanih izvora, pa i osobnog svjedočenja. Pregled će obuhvatiti sljedeća razvojna razdoblja: *Prvo razdoblje* (od 1920. do 1970. godine); *Drugo razdoblje* (od 1971. do 1990. godine); *Treće razdoblje* (od 1991. do 2015. godine).

Hrvatska razvojna psihologija od 1920. do 1970. godine

Hrvatska se navedenih desetljeća nalazila u sastavu sljedećih državnih tvorevina: Kraljevstvu SHS, Kraljevini Jugoslaviji, u NDH, te kao Narodna republika Hrvatska u FNRJ i na kraju, do postizanja samostalnosti 1991. godine, kao Socijalistička republika Hrvatska, u SFR Jugoslaviji. Na osnovi publiciranih podataka može se ustvrditi da je sve do 1970. godine „prisutnost“ razvojne psihologije među ostalim psihologijskim disciplinama u čitavom prostoru opisanih državnih tvorevina, pa i u Hrvatskoj, bila općenito relativno skromna. U prilog tome govori i podatak da je do 1970. godine od 2.100 radova, što su ih objavili članovi Društva psihologa Jugoslavije, samo 6.28% radova bilo iz razvojne psihologije (Bibliografija publiciranih radova iz psihologije članova Društva psihologa Jugoslavije, Zagreb, *Društvo psihologa Hrvatske*, 1971. str. 38-43). Među tim radovima najviše ih je bilo posvećeno dječjem razvoju, što je vidljivo na slici 1.

Slika 1. Frekvencija publiciranih radova do 1970. za četiri razvojna razdoblja.

U Bibliografiji nalazi se i 6 udžbenika. Ponavljana izdanja knjiga: Smiljanić-Čolanović, V. i Toličić, I. (1966; 1975): *Dečja psihologija*, Beograd, Zavod za udžbenike SR Srbije i Žlebnik, L. (1961; 1963; 1972): *Psihologija otroka in mladostnikov (Psihologija deteta i mladih, I, II, III)*, Ljubljana, Državna založba Slovenije i Beograd, Delta-Press, godinama su, uz prijevode nekih svjetskih udžbenika, služili studentima psihologije, nastavničkih fakulteta i viših pedagoških škola u Hrvatskoj.

Kao što je poznato iz dosadašnjih tekstova o povijesti psihologije u Hrvatskoj (Pavlina, 1986, Pavlina i Kolesarić, 1987, Kolesarić, 2009), osnivač hrvatske psihologije bio je Ramiro Bujas. Dio njegova ukupnog doprinosa razvoju naše psihologije čini i doprinos razvoju dječje psihologije. U spomenutoj se bibliografiji, u dijelu posvećenom razvojnoj psihologiji, nalazi njegov rad iz 1924. godine „Psihologijsko opažanje školskog djeteta“ s Psihografskim listom i uputom o opažanju djece. Preteča ovakvog pristupa istraživanju dječjeg razvoja bio je W. Stern (1872-1938), jedan od osnivača razvojne psihologije. Njegova predavanja na sveučilištu u Hamburgu, pohađala je Marta Muchow, koja je razradila postupak psihološkog opažanja djeteta i u svojoj se kasnijoj karijeri bavila psihologijom djeteta (Matešić, 2012). Opažanje je krajem 19. i početkom 20. stoljeća bila jedna od glavnih metoda dječje psihologije, pa rad R. Bujasa, u metodološkom smislu, možemo smatrati temeljnim za hrvatsku dječju psihologiju. Ramiro Bujas potaknuo je i razvoj primijenjene razvojne psihologije osnivanjem Radnog odbora za ispitivanje školske djece primjenom Binet-Simonovog (Goddardovog) testa, priređenog za naše uvjete. Pomoću tog instrumenta su 1923. godine počela prva ispitivanja u praksi. Tendencija prema primjeni psihologije u praksi izrazila se i u osnivanju Stanice za savjetovanje pri izboru zvanja u Zagrebu (1931). Nastavilo se i s radom na razvoju mjera za ispitivanje inteligencije. Po uzoru na test P. B. Ballarda, Z. Bujas i A. Ostojčić razvili su 1942. B.O.B. serija za ispitivanje inteligencije djece od drugog razreda osnovne škole do prvog razreda srednje škole. Adela Ostojčić Bujas bila je 1950. i koautorica rada „Eksperimentalni prilog psihologiji takmičenja u osnovnim školama“, jednog od najcitiranijih znanstvenih radova u hrvatskoj psihologiji (Pavlina, 2008). Pored toga ispitivala je i inteligenciju muške i ženske srednjoškolske omladine i utvrdila da ne postoje značajne razlike u prosječnim rezultatima na testu inteligencije između djevojaka i mladića. U svom dugom i plodnom znanstvenom i nastavnom radu trajno je utjecala na razvoj dječje psihologije kao primijenjene discipline. Njezina snažna osobnost doprinosila je promjeni shvaćanja o dualnosti znanstvene i primijenjene psihologije povezivanjem vlastite znanstvene i stručne djelatnosti.

Razvoj dječje psihologije osiguravalo je i osnivanje studija psihologije (Katedre za psihologiju) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1929). Studij je bio tako koncipiran da je učvrstio orijentaciju prema opažanju i mjerenju, odnosno prema

empirijskoj psihologiji. Takvu su orijentaciju ranih četrdesetih godina prihvatili i neki pedagozi uposleni u odgojno-obrazovnim ustanovama. Psihologija se tada studirala u pedagoškoj grupi predmeta, zajedno s pedagogijom, logikom, filozofijom. Diplomirana pedagoginja Ljubica Godler (1938) izvijestila je o svojim ispitivanjima zagrebačke djece predškolske dobi Bečkim razvojnim testovima. U ispitivanjima razvoja mišljenja djece od 7 do 15 godina Godler je rabila metodu analize sadržaja slobodnih dječjih sastavaka, a proučavala je i shvaćanje prenesenog značenja riječi kod djece osnovne škole. Svojim je člancima, predavanjima i društvenom akcijom (osnivanjem Centra za dječje igre i igračke) dvadesetak godina doprinosila ondašnjoj edukaciji učenika Učiteljske škole u Zagrebu, učitelja u praksi, pa i roditelja.

Poslije drugog svjetskog rata, na studij psihologije u Zagrebu 1947. kao starija asistentica Ramira Bujasa uposlena je dr. Anka Matić (Matešić, 2008). Bila je stipendistica Francuske vlade, pa je radeći u timovima poznatih francuskih psihologa H. Piérona i H. Wallona, stekla bogato stručno iskustvo, između ostaloga, i iskustvo ispitivanja djece i omladine. Doktorirala je na Sorboni. Razvoju dječje psihologije pridonio je njezin prijedlog programa studija kolegija Psihologija djetinjstva i mladosti na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1950., kao i njezini članci o dječjoj igri, o ljevorukosti, dječjem likovnom izrazu i ulozi herediteta u razvoju djeteta, što ih je objavljivala u pedagoškoj periodici (*Predškolsko dijete*, *Pedagoški rad*). U toj je periodici članke o važnosti sistematskog opažanja djeteta, o dječjim interesima i emocijama, objavljivala i Nada Smolić. Anka Matić 1956. odlazi na dužnost direktorice Savjetovališta za djecu i omladinu u Zagrebu, te na Institut za proučavanje razvojnih problema djece i omladine. Iz današnje perspektive moguće je ustvrditi da je to razdoblje njezina rada imalo značajan utjecaj na porast istraživanja problema u ponašanju djece i mladih, koja su i danas vrlo prisutna u hrvatskoj razvojnoj, ali i u kliničkoj i socijalnoj psihologiji. (Proučavanje materijala što ih je njezin tim prikupio o delinkventnoj djeci smještenoj u domovima za odgoj u priličnoj je mjeri utjecao i na profesionalni izbor autorice ovoga teksta).

Svjetski poznat genetičko-maturacijski teorijski pristup razvoju djece, tematski obilježen istraživanjima tjelesnog i psihomotornog razvoja djece, postao je blizak pripadnicima medicinske struke, pa je preko njih uveden i u našu dječju psihologiju. Tako, primjerice, pedijatrica Nevenka Čuturić u *Arhivu za zaštitu majki i djeteta* 1966. i 1968. izvješćuje o američkom Baby testu i korisnosti njegove primjene, te o psihosomatskom i psihomotornom razvoju male djece. Hrvatska razvojna psihologija početne je korake u pravcu interdisciplinarnih istraživanja ostvarila upravo na ovim temama i u tome ustrajava sve do današnjih dana.

U tematskom i metodološkom smislu tih godina nove trendove donose i dvije doktorske disertacije. Pored istraživanja razvoja inteligencije i psihomotornog

razvoja, sadržaj ovih disertacija istraživanja proširuju na socijalni i govorni razvoj djece. Prva od dviju disertacija na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu (Lazić, 1959) u našu razvojnu psihologiju uvodi svjetski poznatu sociometrijsku tehniku Jacoba Morena, istražujući relacije između školskog uspjeha i dječjeg položaja u razrednom kolektivu. To je otvorilo put prema istraživanjima i drugih korelata sociometrijskog položaja u dječjim grupama, čime se naši razvojni i edukacijski psiholozi bave sve do današnjih dana. Druga disertacija (Furlan, 1961), posvećena je raznolikosti rječnika i strukturi govora. Svoje spoznaje o govornoj razvijenosti učenika osnovne škole za stručnu javnost autor objavljuje u časopisu *Iskustva i problemi* 1962. i u časopisu *Suvremena škola* 1963. Djelujući profesionalno u Zavodu za školstvo SR Hrvatske, Furlan je putem članaka i knjiga vršio snažnu diseminaciju spoznaja iz dječje psihologije, ali i iz drugih grana psihologije, svojim člancima, kao i knjigama o početku osnovnog školovanja 1968, i o osnovama procesa učenja 1969. Na taj način slijedio je hrvatsku tradiciju približavanja znanstvene i primijenjene psihologije. Time je nastavio i nakon upošljavanja na Odsjeku Filozofskog fakulteta u Zagrebu u svojstvu profesora razvojne psihologije. Njegovo bogato znanstveno i stručno djelovanje s pravom se može pozicionirati u razvojnoj i u edukacijskoj psihologiji.

U razmatranom razdoblju hrvatska se razvojna psihologija razvijala u kontekstu jugoslavenske psihologije. Prvi Kongres psihologa Jugoslavije održan je 1961. u Sloveniji, na Bledu. Od ukupno 46 priopćenja 9 ih je bilo u sekciji za dječju i pedagošku psihologiju (Rot, 1984). Nakon trećeg Kongresa u Beogradu, 1967., kongresi više nisu bili organizirani po disciplinama, nego se povećao broj tematskih skupova, što je, prema mišljenju Rota, povećalo disciplinarnu difuznost. Meni osobno to je onemogućilo utvrđivanje točne količine priopćenja iz razvojne psihologije. Prema Rotu, u ovome razdoblju, pa i do 1978., mnogim su istraživanjima nedostajale teorijske pretpostavke. Već je ranije spomenuto da je takav nedostatak bio zamjetan i u hrvatskoj razvojnoj psihologiji u tome razdoblju, kao uostalom i u istraživanjima razvojnih psihologa biheviorističke orijentacije u svijetu. Takvo stanje bilo je dijelom i posljedica traumatskog iskustva naših vodećih psihologa izvrgnutih dvama protivljenjima empirijskoj, odnosno, biheviorističkoj psihologiji. Između dvaju svjetskih ratova bilo je to snažno protivljenje dijela akademske zajednice i crkvenih krugova, pristalica duhovno-znanstvene psihologije, a prvih godina nakon Drugoga svjetskog rata bile su to ideološki zasnovane komunističke zabrane testova i testiranja. Većina hrvatskih psihologa od naših su osnivača naučili svoj posao raditi znanstveno korektno, izbjegavajući svjetonazorske prepirke u teorijskom elaboriranju istraživačkih problema. Rane razvojne teorije ličnosti (Freudova, Adlerova, Jungova) u nas su se u ovom razdoblju smatrale neznanstvenima jer se preferirao eksperimentalni pristup. Međutim, u svijetu su ove teorije bile predmetom znanstvenih provjera pri kojima su njihovi apstraktni koncepti

operacionalizirani tako da ih je bilo moguće znanstveno verificirati. Formulirane su i nove teorije i/ili modeli razvoja koji u načelu postaju predmetom znanstvenih provjeravanja. Na jugoslavenskom prostoru u razvojnoj su psihologiji načelo teorijskog utemeljenja istraživanja najprije počeli prakticirati beogradski psiholozi (npr. Ivan Ivić i njegovi suradnici). Svoja istraživanja kognitivnog razvoja djece zasnivali su na danas poznatim razvojnim teorijama J. Piageta i L. Vigotskog, koje su „velike sile“ u psihologiji (SAD i Velika Britanija) otkrile tek 60-ih godina prošlog stoljeća. Nakon tog vremena u našoj razvojnoj psihologiji počinje novo razdoblje u odnosu prema teorijskom utemeljenju istraživanja, posebice kognitivnog razvoja djece.

Hrvatski razvojni psiholozi bili su dobro povezani i s psiholozima iz SR Slovenije u kojoj su znanstvenici, predvođeni profesorom na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, Ivanom Toličićem, proučavali dječje aktivnosti u igri koristeći ih kao dijagnostičko sredstvo djetetove ličnosti u predškolskoj dobi. To je bila i tema Toličićeve doktorske disertacije (1959). Njegov interes za mjerenje različitih aspekata dječjeg razvoja usmjerio ga je i na izradu i provjeravanje prognostičke valjanosti *Testa za školske novince*, odnosno Testa zrelosti za školu (Ljubljana, 1966). Tih godina u njegovim su istraživanjima sudjelovali i neki hrvatski psiholozi, pa i autorica ovog priloga. Rezultati primjene testa u praksi pokazali su da djeca iz obitelji nižega socioekonomskog statusa, kao i ona koja nisu pohađala dječje vrtiće, postižu slabije rezultate, što je profesora Toličića potaknulo na ideju o *maloj školi*. Zahvaljujući njegovu zalaganju i zalaganju njegovih suradnika ta je ideja realizirana i u Hrvatskoj. Tragom njegova rada na izradi testa za ispitivanje djece pri polasku u osnovnu školu, u Hrvatskoj su u narednim razdobljima u tu svrhu konstruirani i naši testovi. Uporaba pojma *zrelost* za školu, ili *gotovost* za školu, kako su je nazivali u SR Srbiji (Smiljanić, 1970), postupno se napušta (zbog činjenice da se „zrelost“ prvenstveno shvaća kao biološka kategorija), pa se umjesto njega uvodi pojam *spremnost* (ili *pripremljenost*) za školu. Prema mojoj procjeni, istraživanja ovih konstrukata i primjena njihovih rezultata predstavljaju primjer onovremenog značajnog utjecaja naše razvojne, a i pedagoške psihologije, na politiku odgoja i obrazovanja. Sve većim društvenim potrebama za upoznavanjem dječjeg razvoja razvojni su se psiholozi odazvali i pisanjem znanstveno-popularnih tekstova o dječjem i adolescentskom razvoju. Široko prihvaćena bila je serija od deset knjižica 1. Kola: *Dečja psihologija* (1964), Beograd, Rad. Napisali su ih poznati razvojni psiholozi toga vremena. Iz Hrvatske u toj su biblioteci kao autorice sudjelovale Branka Lazić, s Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Nada Smolić, s Više škole za socijalne radnike u Zagrebu. Sadržaj knjižica donosio je osnovne podatke i spoznaje o razvoju osjeta i pokreta u djece, o dječjoj inteligenciji i mišljenju, o dječjim emocijama i interesima, o odnosu nasljeđa i okoline u dječjem razvoju i o razvoju u pubertetu. U okviru Škole za

roditelje društva *Naša djeca*, čiji je program u osnovnim školama grada Rijeke i bliže okolice od 1967. izvodila skupina volontera (psiholog, pedagog, pedijatar, socijalni radnik i pravnik), te su knjižice bile dio pokretne biblioteke za roditelje koji su ih rado posuđivali (Potočnjak, 1971).

Na kraju prikaza ovog razdoblja hrvatske razvojne psihologije želim objasniti zašto je ovaj pregled organiziran po načelu *najznačajniji psiholozi i najznačajniji radovi*. Iz podataka na sl. 1, vidljiva je njezina relativna nerazvijenost, kako u odnosu na cjelinu njezina predmeta, tako i u odnosu na ostale psihologijske discipline (npr. psihologiju rada, fiziološku, pedagošku i socijalnu psihologiju). Te činjenice ne omogućuju sintetski prikaz njezinih dominantnih teorijskih, metodoloških i tematskih obilježja. Njih će čitatelj naći u prikazu sljedeća dva razdoblja razvojne psihologije u Hrvatskoj.

Pregled razdoblja od 1971. do 1990. godine

Relevantna obilježja navedenog razdoblja

Znanstvenu dinamiku u našoj razvojnoj psihologiji u ovome razdoblju potaknuli su već stasali trendovi u svjetskoj razvojnoj psihologiji. Između ostaloga, u svijetu su ponovno „otkrivene“ neke ranije razvojne teorije, a formulirane su i nove. Provjeravanje njihovih postavki tematski je širilo područja istraživanja svih aspekata razvoja pri čemu su uspoređivane osobe različite dobi i spola u sličnim i različitim okolinama. Pored strukture i socioekonomskih obilježja grupa u kojima pojedinci žive, počinju se proučavati i psihosocijalna obilježja tih grupa i socijalno ponašanje pojedinaca u njima. Slijedom toga, razvijaju se i novi teorijski i metodološki pristupi, usavršavaju se metode istraživanja razvoja, tehnike prikupljanja podataka i njihova statistička obrada, te se postupno „izlazi iz laboratorija“, što povećava ekološku valjanost istraživanja razvoja. Uz transverzalne, raste broj longitudinalnih, kao i nacionalnih studija djece i mladih. Opadanje broja laboratorijskih eksperimenata prati paralelni porast broja korelacijskih studija. Relacije između biološkog i psihološkog razvoja sve češće se istražuju prema modelu indirektnih efekata, u odnosu na ranija istraživanja po modelu direktnih efekata.

Društvena situacija u SR Hrvatskoj, u odnosu na poslijeratnu, u ovom razdoblju postaje povoljnija. Raste broj ustanova odgoja i obrazovanja, zdravstvenih ustanova za brigu o osobama svih dobi, mijenja se i društvena regulativa brige za mlade, a razvijaju se i visokoškolske ustanove. Osnivaju se novi studiji psihologije, prvo na Filozofskom fakultetu u Zadru (1978), a zatim na Pedagoškom fakultetu u Rijeci (1979). Na zagrebačkom Odsjeku za psihologiju 1969. započeo je poslijediplomski studij na kojemu su neki polaznici magistrirali s temama iz razvojne psihologije. Nekoliko psihologa s temama relevantnima za razvojnu psihologiju je i doktoriralo: Lacković-Grgin, 1982, Havelka, 1984, Ljubešić, 1985, M. Ajduković, 1986, Žužul, 1987, Nazor, 1987, Lugomer-Armano, 1988, Duran, 1994. Paralelno s

porastom broja kvalificiranih psihologa javlja se i porast potreba za njihovo zapošljavanje. Rad psihologa u praksi potiče interes i kod stručnjaka drugih profila za primjenu znanstvenih rezultata u praksi. O rezultatima istraživanja izvješćuje se na kongresima, simpozijima i konferencijama, te na stručnim skupovima za edukaciju učitelja, nastavnika, profesora, socijalnih radnika i drugih. Uz Kongres psihologa Jugoslavije, koji se prestao održavati 1988., u Hrvatskoj je, povodom desete obljetnice smrti Ramira Bujasa, 1970. godine, u organizaciji Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Društva psihologa Hrvatske, započeo s radom znanstveni skup Dani Ramira Bujasa, koji se održava bionalno i kasnije prerasta u međunarodni skup. Na Odsjeku za psihologiju u Zadru (1979.), povodom sto godina rođenja Ramira Bujasa, održani su prvi Dani psihologije u Zadru koji se također održavaju bionalno, danas kao međunarodni skup. Redovito se održavaju i Konferencije Hrvatskog psihološkog društva.

Pored zbornika radova priopćenih na navedenim skupovima, u Hrvatskoj u ovome razdoblju izlaze i časopisi u kojima se objavljuju radovi i iz razvojne psihologije. To su: *Revija za psihologiju*, *Primijenjena psihologija* i *Radovi za filozofiju, psihologiju, sociologiju i pedagogiju (FPSP)*, te pedagoški časopisi: *Pedagoški rad*, *Školski vjesnik*, *Iskustva i problemi*, *Predškolsko dijete* i *Defektologija*. Psiholozi su tada objavljivali i u beogradskim časopisima *Psihologija* te *Sociologija*, ali i u knjigama i drugim publikacijama. Zanimljivo je spomenuti da pregled objavljenih radova članova Društva psihologa Jugoslavije do 1972. (Stary, 1975), pokazuje da je u usporedbi s brojem radova do 1970. samo u dvije godine ukupni broj radova porastao 67,56%, a iz razvojne psihologije 28,11%.

Tematska i metodološka obilježja razvojne psihologije 1971.-1990.

U svrhu identifikacije tema iz razvojne psihologije u znanstvenim, stručnim i preglednim radovima, te drugim publikacijama, najprije je analizirana prisutnost pripadajućih članaka u ključnim, slučajno odabranim publikacijama. Analiza brojeva *Zbornika Dana Ramira Bujasa* (1974.-1981.). pokazala je da u tom razdoblju, u usporedbi s prethodnim, raste broj radova iz razvojne psihologije, ali je on i dalje relativno mali te, u odnosu na ukupni broj radova, iznosi oko 10 %. U *Reviji za psihologiju*, koja je počela izlaziti 1970.godine, od 1975. povećava se broj znanstvenih radova u odnosu na dotadašnje brojne pregledne i stručne radove. U analiziranih 16 brojeva časopisa nakon 1975., od ukupno 86 znanstvenih radova 8.17% ih je iz razvojne psihologije, među stručnima ih je 11,1%, a među preglednima ih je 17.38%. U *Primijenjenoj psihologiji*, u razdoblju od 1980. do 1989., od 121 znanstvenog rada 9.9 % ih je iz razvojne psihologije, a od ukupno 76 stručnih radova ih je 12.8 %. Još uvijek dominiraju radovi o razvoju u predškolskoj i školskoj dobi. U časopisu *Radovi-Razdio FPSP*, od 1977. do 1990., objavljeno je ukupno 64 rada iz psihologije, od kojih je 39.06% iz

razvojne psihologije djetinjstva i adolescencije. Posebni značaj za hrvatsku razvojnu psihologiju imao je VIII. kongres psihologa Jugoslavije, 1984., gdje se u sekciji *Razvojna psihologija*, osim o shvaćanju djeteta i djetinjstva, raspravljalo i o problemima istraživanja kod adolescenata i starijih osoba te o potrebi interdisciplinarnog i međukulturnog pristupa u istraživanjima razvoja. Na posljednjem, IX. Kongresu psihologa Jugoslavije, održanom 1988., hrvatski su psiholozi organizirali sekciju *Adolescencija*. Iste je godine objavljena i monografija *Problemi adolescenata iz gradskih sredina* (Lacković-Grgin i sur.1988). Porast istraživanja razvoja u adolescenciji ukazuje na to da hrvatska razvojna psihologija postupno počinje obuhvaćati sve veći dio cjeline svoga predmeta. Njezinom predmetnom proširenju pridonijela je i serija gerontoloških istraživanja (Defilipis i Zvonarević, 1970, Defilipis, Jovanović i Zvonarević, 1972) na populaciji Zagrepčana iznad 60 godina starosti, kao i longitudinalna studija socijalno-emocionalnog stanja starih ljudi u ruralnim područjima SR Hrvatske, što ju je od 1972. do 1976. provela Nada Smolić-Krković. Također, Smolić-Krković je 1974. objavila knjigu *Gerontologija* (prema: *Hrvatska opća enciklopedija*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža). Nakon pionirskog rada ovih autora, počinju istraživanja starenja, nastavljena sve do današnjih dana. Zanimljiv je podatak da je 1984. zabilježen pomak granice određenja početka razdoblja starosti sa 60 na 65 godina. I naposljetku, sredinom ovog razdoblja u Zagrebu izlazi knjiga *Čovjekov psihički razvoj: uvod u razvojnu psihologiju* (Furlan, 1981), a u Beogradu knjiga *Razvojna psihologija* (Smiljanić, 1989). Obje su knjige sistematizirale starija znanja, ali im je nažalost nedostajalo dovoljno sadržaja o promjeni paradigme 70-ih godina, kao i nekih razvojnih pojmova proizašlih iz novijih razvojnih teorija. Na osnovi iznesenoga može se ustvrditi da tijekom ovog razdoblja hrvatska razvojna psihologija postupno prestaje biti pretežito dječja psihologija.

Analiza sadržaja radova iz navedenih publikacija pokazuje da se istraživanja i primjena njihovih rezultata mogu podijeliti u nekoliko tematskih skupina.

Prva skupina kao i u prethodnom razdoblju, u najširem smislu obuhvaća teme o kognitivnom razvoju i kognitivnom funkcioniranju. Istražuje se utjecaj socioekonomskog i rezidencijalnog statusa djece na razvoj njihovih intelektualnih sposobnosti, i na njihov školski uspjeh (Lacković-Grgin, 1970; Toličić i Zorman, 1977). Propituju se neki koncepti Piagetove teorije inteligencije, i to: koncepti konzervacije broja i količine (Fulgosi i Fulgosi, 1971), provjeravaju se nesuglasni nalazi o dobi javljanja multiplikativne klasifikacije, konzervacije količine i invarijantnosti brojeva (Horvat, 1975), istražuje se uloga jezika u formiranju formalnih operacija, a ispituje se misaoni razvoj i formiranje početnih matematičkih pojmova na prijelazu s pred-operacionalnog na operacionalni nivo (Šarlija-Medančić, 1986). Razvojna istraživanja kognitivnih sposobnosti osoba srednje i starije dobi bila su rijetka.

Valja napomenuti da je u ovom razdoblju u svijetu i u nas još uvijek dominiralo shvaćanje da je dijete *homo educandus*. Ono je u određenoj mjeri utjecalo na izbor tema u ovoj skupini istraživanja i na relativno dobru recepciju istraživačkih rezultata. Osnovne spoznaje iz ove tematske skupine bile su korisne sastavljajući obrazovnih programa predškolskih ustanova i osnovnih škola, te organizaciji odgojno-obrazovne prakse odgojitelja i učitelja. Djelovale su pozitivno i na društveno-političke odluke o razvoju predškolskih i školskih ustanova, pa i na razvoj stručnih službi u osnovnim školama SR Hrvatske, čiji su sastavni dio bili i psiholozi. Doprinosile su i razvoju ustanova za profesionalno savjetovanje i usmjeravanje.

Tradicionalno inzistiranje hrvatske psihologije na važnosti istraživačke metodologije vidljivo je i u ovim istraživanjima. Posebna pozornost posvećivala se valjanosti instrumenata za ispitivanje kognitivnih sposobnosti. Tako, na primjer, provjeravaju se norme za Progresivne matrice za djecu (Ljubešić, 1977), prognostička valjanost Wechslerove ljestvice inteligencije za uspjeh u prvom i drugom razredu osnovne škole, ispituju se metrijske karakteristike Ketwig testa zrelosti za školu (Zarevski, 1982), a provjerava se i valjanost dječjih crteža (čovjeka i stabla), kao indikatora kognitivnih sposobnosti djece na početku školovanja i početkom adolescencije (Ribić, 1986). Za ispitivanje inteligencije adolescenata i odraslih, u ovome razdoblju, značajna su ostvarenja u razvoju psiho-dijagnostičkih instrumenata. Profesor Zoran Bujas i njegovi suradnici na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Zavoda za zapošljavanje SR Hrvatske, 1971., 1975., na reprezentativnim uzorcima osoba različite dobi i stupnja obrazovanja, baždari su Bujasovu verbalnu bateriju za ispitivanje inteligencije (*B-seriju*), zatim Modifikaciju Ravenovih progresivnih matrica, M-seriju i druge (Matešić, 2011). Osim njihove primjene u postupcima profesionalnog usmjeravanja i zapošljavanja, ti su testovi omogućavali i kvalitetna istraživanja. Pored uporabe testova, u istraživanjima iz ove skupine korištena je Piagetova klinička metoda, upitnici o socioekonomskom i obrazovnom statusu roditelja djece, kao i podaci iz školske dokumentacije. U odnosu na način kako se u zapadnim zemljama operacionalizirao socioekonomski status, u ovim se istraživanjima taj način prilagođavao našim društveno-ekonomskim prilikama. Može se ustvrditi da su istraživanja iz ove skupine korespondirala s tadašnjim svjetskim istraživanjima, a neka od njih odvijala su se u suradnji hrvatskih razvojnih psihologa s onima iz Ljubljane i Beograda.

Druga tematska skupina odnosi se na socijalni razvoj djece i adolescenata, a mogla bi se podijeliti u dvije podskupine. U jednoj su podskupini istraživanja kognitivnih aspekata socijalnog ponašanja utemeljena u socijalno-kognitivnoj i Piagetovoj teoriji razvoja i/ili modelima izvedenima iz tih teorija. U drugoj se podskupini veća pozornost posvećivala interakcijama adolescenata s roditeljima, vršnjacima i drugim značajnim osobama i utjecaju tih interakcija na razvoj različiti-

tih aspekata socijalnog ponašanja djece i adolescenata. Poseban naglasak posvećen je delinkventnom ponašanju djece i adolescenata, te stilovima života adolescenata.

U *prvu podskupinu* pripadaju istraživanja pro-socijalnog ponašanja djece s obzirom na neka obilježja pomagača i pomaganog (Kljaić i Prišlin, 1984), zatim očekivanja predškolske djece o ponašanju odgojitelja prema djeci različite fizičke privlačnosti (Turčinović, 1980). Pokazalo se da stereotipije o fizičkoj privlačnosti svoj razvoj započinju u 4. godini života. Nadalje, proučavani su neki aspekti socijalizacije stereotipa spolnih uloga (npr. muških i ženskih zanimanja), koje se također počinju formirati u predškolskoj dobi (Hudek, 1986). Istraživane su i dječje atribucije uspjeha i neuspjeha (Lugomer-Armano, 1988), koje utječu na motivaciju djece u učenju, ali i na odnose između djece i značajnih odraslih. U okviru socijalno kognitivne teorije ispitivala se izraženost praznovjernosti kod djece školske dobi, te dječje agresivno ponašanje i njegove situacijske determinante: oružje i agresivnost djece (Žužul, 1987). Raspravljalo se o utjecaju gledanja filmova i vanjskog potkrjepljenja na dječju agresivnost, a ispitivao se i odnos agresivnosti i hiperaktivnosti u djece predškolske dobi. Nadalje, tu pripadaju i istraživanja u okviru Piagetove teorije o razvoju shvaćanja pravila i vrijednosti, te istraživanja sposobnosti decentracije, odnosno razumijevanja potreba drugih, kao osnove moralnog ponašanja. Ispitivan je i odnos tipova moralnog rasuđivanja predškolske djece s njihovim sociometrijskim položajem u grupi (Lacković-Grgin i Deković, 1987).

Navedena i slična istraživanja metodološki i sadržajno slijedila su svjetske trendove, ali su, nažalost, kasnila u fazi za desetak i više godina. Uzroci kašnjenja su višestruki, a prema mojoj procjeni dva su uzroka ključna. Jedan od njih je stanje koje je dominiralo u hrvatskoj psihologiji u kojoj se sporo prihvaćala *kognitivna revolucija*, odnosno sporo se napuštala bihevioristička paradigma razvoja. Više ili manje diskretno su se kritizirala istraživanja u okviru spomenutih razvojnih teorija. Kad su studenti predlagali istraživati teme utemeljene u „novim“ teorijama, otvoreno ih se upozoravalo da nije problem u temi i problemu, već u metodi. Tek nakon otvaranja novih studija psihologije u Hrvatskoj postupno su se u istraživanja uvodili klinički intervjui, autobiografska metoda i ostale tehnike koje su u svjetskoj razvojnoj psihologiji postale legitimnima krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća. Drugi uzrok bile su skromne kadrovske i materijalne prilike za razvoj ove znanstvene discipline. Kadrova koji bi se bavili razvojno-psihološkim temama nedostajalo je ne samo na sva tri studija psihologije u Hrvatskoj i na višim i visokim učilištima na kojima se predavala psihologija djetinjstva i mladosti, nego je i broj psihologa u drugim odgojno-obrazovnim institucijama bio mali. Trajno je nedostajalo materijalnih sredstava za terenska istraživanja, pa čak i literature, posebice stranih knjiga i časopisa. Te činjenice manje su utjecale na vremensko zaostajanje za svijetom na teme iz druge podskupine. Čini se da je

povoljnijim materijalnim prilikama za ta istraživanja vjerojatno pridonijela njihova veća društvena relevantnost.

U drugoj podskupini prva sustavna istraživanja u razmatranom razdoblju započela su 1977. u okviru projekta *Razvojno-socijalizacijski aspekti formiranja ličnosti i ponašanja mladih*, na Katedri za psihologiju Zavoda za društvene znanosti Filozofskog fakulteta u Zadru. Provedena su početna istraživanja psiho-dinamike obiteljskih odnosa te roditeljskog upravljanja djecom u odnosu s njihovom motivaciju u učenju i s nekim oblicima njihova socijalnog ponašanja. Proučavana je percipirana efikasnost u socijalnim interakcijama u odnosu na socio-emocionalnu ekspanzivnost učenika, nakon čega su slijedila teorijska istraživanja utjecaja simetričnih i asimetričnih socijalnih interakcija na samovrednovanje djece i adolescenata (Lacković-Grgin, 1984; 1988). O ostalim istraživanjima u okviru ovog projekta opširnije vidjeti u: *30. obljetnica Odjela za psihologiju Sveučilišta u Zadru*, 2008, str.31-32, Zadar, Sveučilište u Zadru.

Tih su godina na Danima Ramira Bujasa započela priopćenja radova o delinkventnom ponašanju mladih (Bajer, Kljaić i Brandolice, 1974; Kljaić, Prišlin i Bajer 1985). Provedeno je sustavno longitudinalno istraživanje muške delinkventne djece, u kojemu je, između ostaloga, utvrđeno da su struktura obitelji i roditeljska briga za dijete najznačajniji faktori u razvoju delinkventnog ponašanja. Longitudinalni nacrt istraživanja omogućio je utvrditi da je skoro polovica praćene djece nakon četrnaeste godine ponovno počinila kazneno djelo do njihove osamnaeste godine života (Bajer i Kljaić, 1990). I u ranijem pregledu hrvatskih istraživanja prediktora delinkventnog ponašanja mladih M. Ajduković (1980) utvrđuje da psihološka istraživanja pokazuju da su dobri prediktori toga ponašanja odgojni postupci u obitelji (npr. delinkventi dobivaju manje ljubavi od očeva, dok su majke prema njima indiferentne). Defektološka istraživanja istovremeno ukazuju na značenje asocijalnih ponašanja članova obitelji za razvoj delinkventnog ponašanja mladih. Raspravljalo se i o mogućnostima socijalne integracije delinkvenata, a provjeravana je i valjanost samoiskaza o neprihvatljivim ponašanjima mladih (Ajduković, M. Ajduković, D. i Tadinac, 1984). Sumirani su i nalazi o stilovima roditeljskog odgoja kao faktora delinkventnog ponašanja (M. Ajduković, 1990). Socijalno ponašanje adolescenata, u širem smislu, bilo je i predmetom istraživanja stilova života gradske omladine (Fulgosi i Radin, 1982). U to su vrijeme slabila tipična obilježja socijalističkog industrijskog društva. Počele su se pojavljivati alternativne skupine mladih u većim hrvatskim gradovima koje su težile modernosti, uz, istovremeno, sve vidljivije skupine mladih koje su preferirale tradicionalne vrijednosti. Autori su željeli ispitati šarolikost njihovih životnih stilova. Pokazalo se da svih osam identificiranih stilova života manje opisuju karakteristike ličnosti mladih, a više ekonomski i obrazovni te rezidencijalni status njihovih obitelji, loša komunikacija s roditeljima i broj članova obitelji.

Metodološke pristupe u ovoj tematskoj podskupini obilježavaju teorijska situiranja istraživačkih problema, pažljiva odabiranja i provjeravanja metrijskih karakteristika stranih instrumenata za mjerenje različitih istraživačkih varijabli, te konstrukcija novih instrumenata (npr. za ispitivanje roditeljskih stilova upravljanja djecom i adolescentima, skala za mjerenje interakcija sa značajnim odraslima, tehnika za utvrđivanje sociometrijskog statusa). Također, brižljivo su odabrani uzorci ispitanika. Reprezentativni uzorci korišteni su u istraživanjima kad je njihova svrha bila nalaženje općih principa razvoja, dok su za provjeru nekih teorijski relevantnih koncepata služili prigodni uzorci. Počele su se rabiti psihografske analize i etnografske metode istraživanja, koje će se u sljedećem razdoblju koristiti u istraživanjima razvoja u srednjoj i, posebice, starijoj dobi.

Treća tematska skupina odnosi se na različite poremećaje u dječjem razvoju. U prvim godinama razmatranog razdoblja ispitivale su se minimalne cerebralne disfunkcije kod djece (Turdiu Šimunec, 1970), uzroci tikova i enureza, a longitudinalno su praćena djeca s psihomotornom epilepsijom. Započela su i sustavna istraživanja sindroma zaostajanja u dječjem jezičnom razvoju (Ljubešić, 1990), s posebnim obzirom na ozljede mozga poslije rođenja i na zaostajanje u kognitivnom razvoju. Ova je autorica u svojoj doktorskoj disertaciji ispitivala kognitivne sposobnosti osnovnoškolske djece oštećena vida, oštećena sluha i mentalno retardiranih (Ljubešić, 1985). Pozornost se počela posvećivati i istraživanjima etiologije autizma (Ribić, 1977). Proučavani su i faktori koji utječu na pojavu elipsi u govoru djece predškolske dobi (Mimica, 1982). U skupini istraživača koji su se bavili teškoćama i poremećajima u razvoju djece prakticirao se interdisciplinarni pristup kao i u svjetskoj razvojnoj psihologiji. On se u razmatranom razdoblju u hrvatskoj psihologiji pokazao produktivnim i poticajnim za razvoj kliničke psihologije, kao i defektologije. Suradnja između kliničke i razvojne psihologije dovodi do sve uspješnije primjene istraživačkih rezultata u praksi (npr. u radu zdravstvenih centara i savjetovališta za djecu, majke i adolescente) i do sve kvalitetnije edukacije defektologa. Konačno, interdisciplinarni pristup urodio je oblikovanjem nove discipline – razvojne psihopatologije (Vulić-Prtorić i Cifrek-Kolarić, 2011).

Četvrta tematska skupina obuhvaća početna istraživanja odraslih u jednoj od njihovih vrlo značajnih životnih uloga – u ulozi roditelja. U razvojnoj psihologiji istraživački fokus na ulogu roditelja i roditeljstvo ima dugu tradiciju. Ona je započela pod utjecajem brojnih razvojnih teorija ličnosti koje su naglašavale značenje roditeljskog utjecaja na razvoj djece, ali i na roditeljstvo kao iskustvo koje utječe na razvoj samih roditelja. U svjetskoj psihologiji roditeljsko ponašanje kao istraživačka tema prisutno je već više od stotinu godina, a u našoj razvojnoj psihologiji u četrdesetak godina. U razmatranom razdoblju istraživanja su uglavnom bila usmjerena na roditeljsku praksu u kontekstu socio-demografskih obilježja obitelji, obiteljske strukture, obiteljskih odnosa i filozofije odgoja. Ispitivale su se

kontekstualne determinante roditeljskog ponašanja, verificirani su tada aktualni teorijski modeli upravljanja djecom i njihova važnost za različite aspekte dječjeg i adolescentskog razvoja, te se vršila usporedba s empirijskim rezultatima stranih istraživanja. U okviru modela što ga je 1971. predložila Baumrind, naša istraživanja su pokazala da demokratski, autoritativni i stihijski stil roditeljskog rukovođenja djecom imaju različite učinke na socijalnu zrelost, kooperativno i kompetitivno ponašanje djece i na njihov sociometrijski položaj u razredu (Lacković-Grgin, 1982). Metodološka novost u tim istraživanjima bila je, uz uključivanje roditelja, ispitivanje njihove djece, te utvrđivanje /ne/slaganja u njihovim iskazima o roditeljskim postupcima.

Istraživanja kod adolescenata pokazala su da oni koji procjenjuju većom nježnost i intimnost u odnosu s očevima imaju manje problema u ispitivanih pet područja života, dok je majčina i očeva kontrola bila povezana s problemima u tim područjima. Rezultati su bili sukladni stranim nalazima kod adolescenata (npr. u Francuskoj i SAD-u). Zanimljivo je da su tradicionalni roditelji i oni nižeg obrazovanja pokazivali veću kontrolu kćeri u pubertetu, posebice onih koje su ranije spolno sazrele (Lacković-Grgin i Raboteg-Šarić, 1987). Prvorođena djeca općenito su bila više stimulirana u njihovu intelektualnom i verbalnom razvoju (Lacković-Grgin i Antica, 1985). Osim broja djece i redoslijeda njihova rođenja, roditeljsko ponašanje proučavano je i s obzirom na druge strukturalne značajke obitelji (npr. gubitak ešalonske strukture obitelji). Radi se o nepotpunim obiteljima, obično samo s majkom i djecom, bez oca zbog njegove smrti, zbog razvoda braka ili zbog njegova dugotrajnog izbjivanja iz profesionalnih razloga. Pokazalo se da majke iz obitelji gdje je otac umro pokazuju veći stupanj kontrole sinova, nego kćeri, a iz potpunih obitelji majke više kontroliraju kćeri nego sinove (Lacković-Grgin i Opačić, 1989). Adolescenti bez oca nešto brže odrastaju od svojih vršnjaka iz potpunih obitelji (Lacković-Grgin, Opačić i Žitnik, 1988). Pred kraj ovog razdoblja objavljen je pregledni članak posvećen razvoju djece razdvojenih roditelja, njihovim reakcijama i prilagodbi na razdvojenost, te njihovom emocionalnom i kognitivnom razvoju (Obradović, 1990). U narednom razdoblju taj će rad biti poticajan za daljnja istraživanja razvoja u jedno-roditeljskim obiteljima.

Na kraju, usuđujem se istaći pionirski značaj ove skupine istraživanja uloge roditelja i roditeljstva, koji će potaknuti seriju budućih istraživanja tih fenomena u hrvatskoj razvojnoj psihologiji.

Peta tematska skupina odnosi se na istraživanja starosti i starenja. Iako su ta istraživanja malobrojnija od onih u prethodno prikazanim skupinama, ona su značajna zbog proširenja hrvatske razvojne psihologije na cjelinu njezina predmeta. Već spomenuta pionirska istraživanja Defilipisa i Zvonarevića, te Nade Smolić-Krković, doprinijela su oblikovanju gerontološke psihologije u našim uvjetima i njezino postupno razgraničenje od gerontologije kao medicinske grane. Taj se

proces prepoznaje u proširenju istraživanja o fizičkim i zdravstvenim problemima starenja na istraživanja o socio-psihološkim korelatima starosti i starenja. Preciznije, dvije doktorske disertacije bile su posvećene psihosocijalnim indikatorima involutivnih procesa u funkciji dobi (Spitek-Zvonarević, 1979, Havelka, 1984). Nadalje, ispitan je distres i životno zadovoljstvo starijih te njihov odnos s nekim sociodemografskim varijablama, kao što je npr. rezidencijalni smještaj zatim psihosocijalna zavisnost te kvantiteta i kvaliteta socijalne mreže starijih (Raboteg-Šarić, Takšić, Božičević, 1988). Jedno istraživanje bilo je usmjereno na stav prema starijim osobama različitog zdravstvenog stanja kod onih osoba koje su s njima u različitim vrstama kontakta (Raboteg-Šarić, Vlahović, Božičević Mimica i Frey, 1985). Kao i u slučaju tematske skupine o razvojnim poremećajima, i u ovoj se skupini istraživanja koristio interdisciplinarni pristup u kojem su s razvojnim psiholozima sudjelovali socijalni, klinički i zdravstveni psiholozi, medicinari i drugi.

Prikaz tema, metodoloških obilježja i društvene relevantnosti istraživanja u našoj razvojnoj psihologiji tijekom ovog razdoblja, završit ću s nekoliko zamjedbi proizašlih iz uspoređivanja naše i svjetske razvojne psihologije. *Prva* zamjedba odnosi se na nacрте istraživanja. U nas je, više nego u svijetu, znatno dominirao transverzalni pristup. No, rezultati dobiveni tim pristupom u istraživanjima faktora dobi, nisu interpretirani u terminima dobnih promjena, već u terminima dobnih razlika, u čemu se odražavala naša metodološka kritičnost. U svjetskoj se literaturi u tome razdoblju susreću kritike učestalih interpretacija dobnih razlika u terminima dobnih promjena (Marshall, 1999). *Druga* se zamjedba odnosi na dominaciju znanstvenica u svjetskoj razvojnoj psihologiji (C. N. Jacklin, 1989). Takva dominacija u nas je u ovom razdoblju nešto manje izražena. *Treće*, u svijetu i u nas u ovom su razdoblju znatno brojnija istraživanja kognitivnog i socijalnog razvoja, nego tjelesnog i emocionalnog razvoja. *Četvrto*, kao i u svijetu i u nas se učestalo provjeravalo / ne/postojanje spolnih razlika u ispitivanim varijablama. *Peto*, pred kraj razdoblja zamjećuje se promjena dobnog određenja i naziva nekih razvojnih razdoblja. Npr. naziv prolongirana adolescencija, uveden je sedamdesetih godina prošlog stoljeća nakon velikih društveno-ekonomskih promjena i produženog trajanja obrazovanja, danas se vremenski produžuje i naziva razdobljem nadolazeće odraslosti.

Hrvatska razvojna psihologija od 1991. do 2015. godine

Relevantna obilježja navedenog razdoblja

Hrvatska se razvojna psihologija u ovome razdoblju susrela s potpuno afirmiranim shvaćanjem u svjetskoj razvojnoj psihologiji da ljudski razvoj traje cijeli život, da je razvoj stalni dobitak i gubitak, da je on višesmjernan, da je plastičan, da razvoj varira u vezi s povijesnim vremenom, kulturom i osobnim životnim događajima te da ovisi o interakciji dobne razine, povijesnog vremena i ne-normativnih događaja. Zbog svega nabrojenog preporuča se da razvoj valja proučavati interdisciplinarno.

Naznačene postavke usmjeravaju istraživače na neprestana traganja za sve potpunijim objašnjenjima razvoja, što nužno dovodi do proširenja razvojno-psiholoških konstrukata, do razvoja novih metoda za njihovo ispitivanje te do daljnjih provjera postavki ranijih razvojnih teorija i do formuliranja novih. Opisano stanje u svjetskoj razvojnoj psihologiji na početku ovoga razdoblja u našoj akademskoj zajednici postaje prezentno, između ostaloga zbog sve dostupnije ogromne recentne empirijske građe iz svjetske i domaće znanstvene produkcije. Zahvaljujući tome, manje ili više individualna istraživanja raznovrsnih problema počela su se organizirati u osmišljene projekte na kojima je radilo više istraživača. To je omogućilo dublje ulaženje u pojedine razvojne teme i probleme te nalaženje novih znanstvenih činjenica. Posljedično, te su spoznaje navodile razvojne psihologe u hrvatskoj akademskoj zajednici na uvođenje novih kolegija u studijima psihologije, kao i u drugim studijima čiji programi su uključivali sadržaje iz razvojne psihologije. Uz tradicionalni kolegij *Psihologija djetinjstva i adolescencije*, uvode se novi kolegiji kao npr. *Psihologija zrele dobi i starosti*, *Psihologija ranog djetinjstva*, *Psihologija obitelji i roditeljstva*, *Razvojni rizici, otpornost i psihopatologija* i dr. Prevode se strani i pišu novi domaći udžbenici i znanstvene monografije te raste broj znanstvenih, preglednih i stručnih radova u domaćim, ali i u stranim časopisima. Sustavno su nastavljena istraživanja nekih problema na koja su u prethodnom razdoblju dobiveni tek privremeni odgovori (npr. stres u djece i adolescenata, razvoj nekih osobina ličnosti, govorni poremećaji kod djece, posljedice životnih tranzicija na razvoj mladih i odraslih, doživljaj roditeljstva, uspješno starenje i dr.). Na redovito održanim konferencijama Hrvatskog psihološkog društva, s brojnim izlaganjima o primjeni psihologije u praksi, sudjelovali su i razvojni psiholozi koji preferiraju primijenjena istraživanja, ali i oni skloni znanstvenim teorijskim istraživanjima.

Početak ovog razdoblja Hrvatsku su zahvatile velike društvene promjene kao posljedica njezina osamostaljenja od Jugoslavije. Prvo je uslijedio Domovinski rat i period njime izazvanih kriza u poslijeratnom razdoblju. Prekid institucionalnih veza s bivšim jugoslavenskim republikama postupno je doveo do prekida i/ili sužavanja stručnih i znanstvenih veza između razvojnih psihologa iz bivših republika i do sve snažnije orijentacije na međunarodnu suradnju s psiholozima iz zapadnih zemalja. Naši razvojni psiholozi aktivno sudjeluju na međunarodnim konferencijama iz razvojne psihologije, a neki se uključuju i u međunarodne istraživačke projekte.

Nakon rata došlo je do postupnoga kadrovskog jačanja na odsjecima za psihologiju filozofskih fakulteta u Zagrebu, Zadru i Rijeci. Rastao je broj mladih istraživača usmjerenih na istraživanja razvojno-psiholoških tema i problema, kao i studenata koji, sudjelujući u realizaciji projekata svojih mentora, izrađuju diplomske, magistarske, pa i doktorske radove. U projekte već afirmiranih istraživača uključuju se znanstveni novaci čije financiranje je preuzelo Ministarstvo

znanosti Republike Hrvatske. Na taj su način ojačale fakultetske katedre za razvojnu psihologiju. Paralelno s tim jačali su i timovi istraživača u starim i novim institutima (u Institutu za društvena istraživanja i Institutu Ivo Pilar), u Studijskom Centru socijalnog rada Pravnog fakulteta u Zagrebu, Visokoj zdravstvenoj školi u Zagrebu. Razvojni se psiholozi zapošljavaju i u novo uspostavljenim učiteljskim fakultetima u Zagrebu, Zadru, Rijeci i Osijeku, na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu u Zagrebu, Filozofskom fakultetu u Splitu i Osijeku, kao i u predškolskim, školskim i zdravstvenim ustanovama Republike Hrvatske. Promijenjeni kriteriji za napredovanje u akademska zvanja, što su ih donosili novi zakoni o znanosti i visokoškolskom obrazovanju u Republici Hrvatskoj, dobro organizirani poslijediplomski, specijalistički i doktorski studiji, redovito održavani domaći i međunarodni znanstveni skupovi – sve to je poticalo znanstvenu produkciju razvojnih psihologa različitih generacija, što je vidljivo iz sadržaja znanstvenih i stručnih časopisa, zbornika sa skupova i stručnih elaborata.

U ovome razdoblju dinamizirana je i izdavačka djelatnost u Republici Hrvatskoj. Osnovana je „Naklada Slap“ koja objavljuje znanstvenu i stručnu literaturu iz psihologije. Između ostaloga, objavljeni su domaći i prevedeni strani sveučilišni udžbenici, znanstvene monografije i brojni testovi za praktične i istraživačke svrhe. Sadržaji tih publikacija služe studentima psihologije različitih razina studiranja, studentima nastavnčkih fakulteta, stručnjacima raznih profila, pa i roditeljima. Ugasili su se i/ili transformirali psihologijski časopisi iz prethodnih razdoblja, a oformljeni su neki novi. Prestala je izlaziti jugoslavenska *Revija za psihologiju*, a počeo je izlaziti međunarodni časopis *Review of Psychology*. Časopis *Primijenjena psihologija* ugašen je 1992., a od 1998. počela je izlaziti *Suvremena psihologija*. Časopis *RADOVI-Razdio FPSP*, Filozofskog fakulteta u Zadru, osnovan 1977., prestao je izlaziti 2002. Jačanje visokoškolskih studija psihologije i sustavno financiranje izdavačke djelatnosti omogućili su osnivanje novih časopisa. *Društvena istraživanja* počela su izlaziti 1992. godine, a *Godišnjak Zavoda za psihologiju u Rijeci*, osnovan 1992. prerasta 1997. u znanstveni časopis *Psihologijske teme*. Od 2008. počeo je izlaziti časopis *Klinička psihologija*.

Osim u navedenim časopisima, razvojni psiholozi u ovom razdoblju objavljuju i u časopisima: *Pedagoški rad*, *Napredak*, *Školski vjesnik*, *Medica Iadertina*, *Ljetopis socijalnog rada*, *Defektologija*, *Logopedija*, *Majka i dijete*, te u izdanjima ureda UNICEF-a za Hrvatsku i dr. Objavljuju i u stranim časopisima: *Infant and young children*, *Adolescence*, *Journal of Adult Development*, *Studia Psychologica*, *International Journal of Educational Psychology*, *European Journal of Personality*, *Journal of Child and Family Studies*, *A Journal of Human Behavior*, *Nordic Psychology*, *Social Indicators Research*, *Journal of Sexual Medicine* i dr.

Naposljetku, oni koji se bave razvojno-psihološkim pojavama autori su više znanstvenih monografija i sveučilišnih udžbenika, urednici knjiga i autori poglavlja

u knjigama izdanima u Hrvatskoj i inozemstvu, kao i autori publiciranih skala i upitnika za mjerenje i istraživanje različitih istraživanih varijabli. Neka od knjiga nagrađivane su kao izuzetno vrijedna znanstvena djela. Dio naslova nabrojanih publikacija, uz reference, mogu se naći na HRČKU i u CROSBİ.

Tematske i metodološke značajke hrvatske razvojne psihologije od 1991. do 2015.

Identifikaciju tema, kao i načina i rezultata njihova istraživanja, omogućila nam je analiza sadržaja nabrojanih publikacija čiji se broj značajno povećao u odnosu na prethodno prikazana razdoblja hrvatske razvojne psihologije.

U zbornicima radova *Dani Ramira Bujasa* (i *Dani Ramira i Zorana Bujasa*) i dalje je relativno malo priopćenja iz razvojne psihologije. To potvrđuje podatak da je od 1994. do 2003. od ukupno 76 priopćenja samo njih 5 (6.57%) iz razvojne psihologije (*Review of Psychology*, Vol. 10, 2, 2003, 153-158). Vrlo je indikativan motivacijski naziv simpozija održanog 1997. na 13. Danima Ramira Bujasa: *Stavimo ljudski razvoj u fokus: djetinjstvo i poslije*. Čini se da su dvije mlade znanstvenice, G. Keresteš i G. Kuterovac, ponudom ovog simpozija željele promovirati razvojnu psihologiju životnog vijeka. No, od 8 radova njih 7 je bilo iz dječje psihologije, a samo 1 iz psihologije odraslih. Mali broj radova iz razvojne psihologije na našem uglednom znanstvenom skupu možda je izraz tendencije koja se jasnije zamjećuje od 2009. do 2015. godine. Teme koje su ranije bile u sekcijama iz razvojne psihologije „sele“ se u sekcije psihologije obrazovanja, kliničke i socijalne psihologije, jer su proučavanja interdisciplinarna, a kontekst ispitivanja su škole, klinike i fakulteti. Teme su iz područja kognitivnog, socijalnog i emocionalnog funkcioniranja djece i adolescenata. Neka od tih istraživanja mogla bi se svrstati u primijenjenu razvojnu psihologiju. U *Primijenjenoj psihologiji* najviše znanstvenih, preglednih i stručnih radova iz razvojne psihologije objavljeno je u njezina tri posljednja broja. U njima je prisutnost radova iz razvojne psihologije, u odnosu na ukupno objavljene, redom iznosio 30%, 31.5% i 40% radova. Od ukupnog broja radova iz psihologije u časopisu *Društvena istraživanja* (od 1992. do 2017.) iz razvojne psihologije bilo ih je oko 60%. U časopisu *Godišnjak Zavoda za psihologiju u Rijeci*, (kasnije *Psihologijske teme*) do danas je od ukupnog broja radova njih oko 17% iz razvojne psihologije. Od 1998. do 2016. u *Suvremenoj psihologiji* objavljeno je 148 radova od čega su 34 (22.97%) iz razvojne psihologije. U zadarskom časopisu *RADOVI, Razdio FPSP*, od 1990. do 2002. iz psihologije je objavljeno 90 radova, od toga 33% iz razvojne psihologije. Ovi podatci o broju radova, uz radove objavljene u ostalim nabrojanim časopisima, potvrđuju trend značajnog porasta u odnosu na ranije razdoblje. Analiza sadržaja tih radova pokazuje da je došlo do širenja istraživačkih tema i problema i do njihove nužne teorijske utemeljenosti, kao i do novih metodoloških postupaka. Sadržaje publiciranih istraživanja moguće je podijeliti u nekoliko skupina.

Prvu skupinu čine radovi o kognitivnom razvoju u različitim životnim razdobljima u kojima se izvješćuje o rezultatima istraživanja u okviru znanstvenih projekata i/ili pri izradi doktorskih, magistarskih i diplomskih radova. Radovi donose ekstenziju ranijih spoznaja o kognitivnom razvoju.

Utemeljena u teoriji kognitivnog razvoja Lava Vigotskog, ranije započeta dugogodišnja teorijska i empirijska istraživanja igre kao semantičke tvorevine dječje sub-kulture, utvrđuju njezin značaj u razvoju dječjih kognitivnih i metakognitivnih funkcija (Duran, 2003, 2004). Također, prikupljanje i analiza dječjih uradaka, odnosno dječje spontane kulture, omogućilo je nove spoznaje o dječjem stvaralaštvu (Duran, 2003). To je poboljšalo edukaciju osoba koje profesionalno ili volonterski rade s djecom, ali i roditelja. U okviru projekta *Razvoj komunikacije i jezika u djece s ranim mozgovnim oštećenjima*, voditeljice M. Ljubešić, u višegodišnjim istraživanjima proučavan je odnos kognitivnog razvoja, jezičnog razumijevanja i komunikacijskih vještina djece predškolske dobi s ozljedama mozga poslije rođenja, te o kognitivnim i socio-kognitivnim obilježjima djece školske dobi s pre/perinatalnim oštećenjima mozga (Šimleša, Ivšac i Ljubešić, 2007; Ivšac Pavliša, Šimleša i Ljubešić, 2011). O svojim su spoznajama autorice obavještavale stručnjake i roditelje i time pridonosile organiziranju pravovremenih interventnih programa, kao i razvoju roditeljskih vještina u radu s djecom s posebnim potrebama. Novija istraživanja navedenih autorica usmjerena su prema teoriji uma, tj. prema dječjim sposobnostima pripisivanja mentalnih stanja sebi i drugima, onih stanja koja se ne mogu direktno opažati (npr. želje, namjere, vjerovanja). Inspirirani Piagetovim ispitivanjima dječjeg shvaćanja mentalnih pojava i dječjeg egocentrizma, današnji psiholozi postavljaju pitanja o pristupu procjeni teorije uma, trudeći se utvrditi kritični period njezina razvoja. Postoje indikatori da je kritični period toga razvoja od treće do pete godine života (Šakić, Kotrla Topić i Ljubešić, 2012). U projektu *Kognitivni, metakognitivni i motivacijski čimbenici čitanja i učenja*, voditeljice S. Kolić-Vehovec, provedeno je nekoliko istraživanja s ciljevima: a) utvrđivanja spolnih razlika u metakognitivnim i motivacijskim čimbenicima razumijevanja teksta u adolescenata završnih razreda osnovne škole iz Hrvatske i Slovenije; b) utvrđivanja doprinosa verbalnog radnog pamćenja razumijevanju teksta u ranoj adolescenciji i c) utvrđivanja razvojnih promjena u metakognitivnom znanju o strategijama čitanja i stavovima prema čitanju kod adolescenata oba spola u dobi od 10 do 14 godina (Kolić-Vehovec, Pečjak, Rončević Zubković, 2009; Rončević Zubković, 2011; Kolić-Vehovec, Rončević Zubković i Pahlina Renić, 2014). Između ostaloga, utvrdilo se da djevojčice imaju bolje metakognitivno znanje o strategijama čitanja, veću motivaciju za čitanje i da bolje razumiju narativni tekst od dječčaka, zatim da je raspon verbalnog pamćenja značajan prediktor razumijevanja teksta, a isto to je i rječnik. Longitudinalno ispitivanje pokazuje da se od 10 do 14 godine kontinuirano poboljšava metakognitivno znanje o strategijama čitanja, ali da pozitivni stavovi prema rekreacijskom čitanju kontinuirano opadaju.

Nakon ranijih istraživanja formiranja matematičkih pojmova i konzervacije broja i količine, u ovome se razdoblju ovaj aspekt kognitivnog razvoja nastavlja proučavati u okviru razvojne teorije razumijevanja brojeva Lauren Resnick (Vlahović-Štetić i Kovačić, 2009). U ispitivanju kod predškolske i djece iz 1. i 2. razreda osnovne škole, pokazalo se, u skladu s teorijom, da stariji učenici imaju veću sposobnost od predškolske djece konstruirati zadani broj na dva različita načina. Predškolska djeca imaju veći broj kanoničkih reprezentacija, a manji broj ne-kanoničkih reprezentacija od djece prvog i drugog razreda. Pri provjeravanju postavki trirazinske teorije razvijajućeg uma (Demetriou, 1999., prema Žebec, Fabijanić i Prvčić, 2010), autori su najprije provjeravali valjanost postupka mjerenja kvantitativno-relacijskog prosuđivanja. Nakon toga izvršeno je ispitivanje koje je potvrdilo da od osme do sedamnaeste godine života ovo prosuđivanje raste i da se najprije usvaja aritmetika, zatim omjerno prosuđivanje i na kraju algebra. Dobne promjene čovjekova sustava obrade podataka i njihovu ulogu u kognitivnom razvoju proučavao je Žebec (2005). U proučavanju odnosa crta ličnosti i brzine obrade podataka utvrđeno je da se tijekom adolescencije ta brzina slabo mijenja i da u tome nema spolnih razlika (Žebec, Mlačić i Kopačević, 2011).

Utjecaj okoline na kognitivni razvoj u ovom se periodu proučava s aspekta ekološko-kontekstualističkih teorija. Ispitivana je važnost socijalnog konteksta za kognitivni razvoj djece predškolske dobi koja odrastaju u različitom obiteljskom i institucionalnom okruženju (Miljević-Riđički i Pavin Ivanec, 2009). Između ostaloga, rezultati pokazuju, da u korištenim mjerama kognitivnog statusa djeca koja odrastaju u dječjim domovima imaju sustavno lošije rezultate od djece koja odrastaju s oba roditelja. O prirodi okruženja ovisi i razvoj dječjih pojmova o ratu i miru (Kosanović, 1992; Miljević-Riđički i Lugomer-Armano, 1994), i o smrti (Kuterovac Jagodić, 1994). U obimnim istraživanjima emocionalne inteligencije, u jednome dijelu, zahvaćen je i njezin razvoj i obiteljske varijable koje su s tim razvojem povezane (Vučenović, Takšić i Hajncl, 2014).

Osim kod djece i adolescenata kognitivni je razvoj proučavan i kod osoba od 56 do 96 godina starosti (Despot-Lučanin i Lučanin, 2010). Pokušalo se pronaći psihosocijalne prediktore promjena u kognitivnim funkcijama u starosti. Kod ispitanika iz domova umirovljenika utvrdilo se da su promjene u njihovim kognitivnim funkcijama povezane sa socijalnom podrškom, socijalnom participacijom i sa zdravljem. Očuvanju kognitivnih funkcija u starosti dugoročno doprinose viša razina intelektualne, socijalne i tjelesne aktivnosti. Ispitivao se i odnos kognitivnih funkcija i depresivnosti u starijih osoba (Despot-Lučanin, 2011).

U navedenim istraživanjima kognitivnog razvoja registrira se pomak prema provjeravanju novijih teorija i modela. Nastavlja se tradicija poštivanja visokih kriterija u izboru mjera za ispitivanje kognitivnih varijabli, konstruiraju se nove mjere (npr. Testovi spremnosti za školu, Vlahović-Štetić, Vizek-Vidović, Arambašić

i Miharija, 1995; Hadžiselimović i Vukmirović, 1999). Raste i broj longitudinalnih istraživanja koja omogućuju utvrđivanje razvojnih promjena, a ne samo nalaženja dobnih razlika u kognitivnom funkcioniranju. Više nego ranije, u korelacijskim istraživanjima u ovom razdoblju koriste se sofisticirani načini statističke obrade podataka, što omogućuje bolje uvide u prirodu i pravce povezanosti varijabli uključenih u istraživanje.

Druga tematska skupina odnosi se na teorijska i empirijska istraživanja stresa, njegovih izvora, posrednika i učinaka u različitim životnim razdobljima. Zbog bolje preglednosti podijelit ćemo ih u više podskupina.

Prvu podskupinu čine sustavna istraživanja stresa na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zadru unutar dvaju znanstvenih projekta „Okolinski stresori, medijatori i reakcije na stres“ i „Osobni i okolinski faktori reakcije na stres“ u trajanju od desetak godina. Relativna novost u odnosu na svjetska istraživanja stresa bilo je usmjeravanje suradnika u projektu na psihosocijalni stres u različitim ulogama, tijekom različiti životnih tranzicija kao što su: prijelazi iz jednog stupnja školovanja u drugi, nezaposlenost, tranzicija u roditeljstvo, efekt „praznog gnijezda“, menopauza, umirovljenje (Lacković-Grgin i Sorić, 1996; 1997; Lacković-Grgin, Deković, Milosavljević, Cvek-Sorić i Opačić, 1996.; Ivanov i Penezić, 2002; Lacković-Grgin, Penezić i Varkaš, 2001; Penezić, Lacković-Grgin i Bačinić, 2006), a teorijski je razmatran i značaj ličnosti u procesu stresa (Lacković-Grgin i Grgin, 1996), te stres uloga (Lacković-Grgin, 2004). Šire teorijsko polazište istraživanja bio je Lazarusov model stresa. U svrhu realizacije istraživačkih ciljeva, pribavljalo se, adaptiralo, psihometrijski provjeravalo strane instrumente i konstruiralo nove za mjerenje varijabli uključenih u seriju ispitivanja (Sorić i Proroković, 2002; Sorić, 2002; Penezić, 1998; 2002; Nekić, 2004 i dr.). Osnovni rezultati istraživanja pokazuju da je prijelaz na studij stresan za adolescente koji su zbog studija promijenili mjesto boravka, ali da prijelaz nije izazvao razvojni diskontinuitet, već je samo dinamizirao intrapsihičke procese (npr. porasla je usamljenost, a zbog percepcije studijskih opterećenja smanjilo se samopoštovanje (Lacković-Grgin i Sorić, 1997). Longitudinalno praćenje pokazalo je da su efekti na usamljenost s vremenom nestali te da su stilovi suočavanja sa studentskim obavezama relativno stabilni tijekom praćenja. Neovisno o prirodi stresora u pojedinim životnim razdobljima, osobe s višom razinom stresa imaju niže životno zadovoljstva (Penezić, 2000). Obrazovanje ima moderatorsku ulogu u depresivnim reakcijama na menopauzu, u smislu da obrazovanje žene imaju manje takvih reakcija. (Detaljniji prikaz rezultata istraživanja stresa ove podskupine čitatelj može naći u: *30. obljenica Odjela za psihologiju Sveučilišta u Zadru*, 2008).

U drugoj podskupini su istraživanja stresa djece i mladih u ratnim okolnostima i zbog akademskih i/ili svakodnevnih problema. U okviru projekata „Djeca u ratu“ voditelja M. Žužula i „Dugoročni utjecaji rata na psihosocijalnu prilagodbu djece i škola kao izvor podrške“, voditeljice V. Vizek-Vidović, istraživala se

povezanost izloženosti djece ratu i dječje agresivnosti (Keresteš, 2002; 2007), pri čemu je utvrđena veća agresivnost djece izložene ratu. Djeca izložena ratu imala su brojne posttraumatske stresne simptome (Kuterovac Jagodić, 2003), a nekoliko godina nakon rata u te je djece bila veća prisutnost socijalnih devijacija i sklonosti rizičnom ponašanju (Mlačić, Šakić i Franc, 2002). Djeca izložena ratu imala su i razne emocionalne posljedice (Živčić-Bećirević, 1993). Istraživanja stresa u akademskim i svakodnevnim situacijama pretežito su bila usmjerena na načine (stilove) suočavanja sa stresom te njihovim odnosima s crtama ličnosti i stresnim životnim događajima u ranoj adolescenciji (Kardum i Krapić, 2001). Nadalje, utvrđeno je da se odrasli u usporedbi s adolescentima u svakodnevnim stresnim situacijama više suočavaju aktivnim rješavanjem problema, dok se adolescenti više služe izbjegavanjem i poricanjem problema (Šimunović, 1998). Ispitivano je i suočavanje u ispitnim situacijama (Sorić, 1999). Konstruirani su i novi upitnici suočavanja sa stresom zbog problema s uspjehom u školi (Brdar i Rijavec, 1997; Krapić i Kardum, 2003; Lončarić, 2008,) primjenom kojih se dobivaju korisni podaci za intervencije u radu s učenicima adolescentne dobi. Uporabom strukturalne analize u odraslih je proučavano suočavanje s konfliktom radne i obiteljske uloge (Hudek-Knežević i Kardum, 1996).

U spominjanim i ostalim hrvatskim istraživanjima stresa kod osoba različite dobi, razvojna je psihologija, oslanjajući se na suradnju sa znanstvenicima u drugim psihologijskim granama, doprinijela porastu novih spoznaja u ovom širokom i relevantnom istraživačkom području. Te se spoznaje odnose na ulogu varijabli u procesu stresa, što ih u sebi uključuju teorije i modeli stresa (osobine ličnosti, strategije suočavanja, socijalna podrška, emocije), koje se tijekom života mijenjaju. Doprinijelo se utvrđivanju značaja mnogih konstrukta iz odabiranih modela stresa i njihova pojedinačnog i skupnog doprinosa ishodima stresnog procesa u osoba različite dobi. To je bilo moguće zato što su istraživači posebnu pozornost posvećivali provjeri valjanosti konstrukata i pouzdanom načinu njihova ispitivanja i mjerenja. Relevantnost tog korpusa istraživanja vidljiva je i u međunarodnoj recepciji rezultata, kao i u brojnim objavljenim radovima, te u monografijama i udžbenicima „Naklade Slap“. Na odjelu za psihologiju Sveučilišta u Zadru u studij psihologije uveden je i kolegij *Psihofiziološki aspekti stresa*.

Treća skupina istraživanja odnosi se na razvoj raznih osobina ličnosti u užem smislu. S obzirom na teorijsku pozadinu podijelit ću ih u pet podskupina.

Prva podskupina uključuje istraživanja razvoja osnovnih crta ličnosti u okviru dispozicijskih teorija ličnosti o kojima su pisali Eysenck, Costa i McCrae i drugi. U njima se pokušalo odgovoriti na dva temeljna problema: nasljednosti crta i njihove stabilnosti/promjenjivosti s dobi. Svjetske bihevioralno genetičke studije (blizanaca, obitelji i adoptiranih) pokazuju različite rezultate o heritabilnosti crta. Naši znanstvenici poduzeli su seriju istraživanja problema heritabilnosti. S

obzirom na razlike u nalazima o heritabilnosti crta u studijama blizanaca i obitelji, izvršena je analiza podataka iz četiri nezavisne studije pet-faktora ličnosti kod roditelja i djece. Utvrđena je niska do umjerena povezanost između crta majki i očeva i niža procjena familijarne agregacije ličnosti u odnosu na heritabilnost u studijama blizanaca (Bratko, Butković, Vukasović, Keresteš i Brković, 2014). S obzirom na ispitivane razine ličnosti (razina specifičnih reakcija, pet-faktorska razina i razina generalnog faktora), našla se nešto niža heritabilnost na razini specifičnih reakcija, a približno jednaka na ostale dvije razine (Vukasović, Bratko i Butković, 2009). U metodološki izvrsno zacrtanoj meta-analizi brižljivo odabranih rezultata istraživanja iz 12 zemalja, koja su uključivala crte pet-faktorskog modela, zatim Eysenkova i Tellegenova modela, i ispitanike od 9 do 92 godine, utvrdilo se, između ostaloga, da rod nije statistički značajan moderator heritabilnosti, a da je prosječna vrijednost procjene heritabilnosti za neuroticizam .39, a za ekstraverziju .42. Prosječni efekt genetskog doprinosa individualnim razlikama u ličnosti iznosi .40% (Vukasović i Bratko, 2015). Longitudinalno istraživanje crta što ih mjeri Eysenckov EPQ, u dvije točke mjerenja od adolescencije do rane odraslosti, pokazuje promjene u prosječnim rezultatima u pravcu njihova smanjenja na ljestvici neuroticizma i laganja, te blagog povećanja na ljestvici ekstraverzije (Bratko, 2002). Longitudinalnim istraživanjem blizanaca ispitala se i stabilnost genetskih i okolinskih efekata od adolescencije do rane odraslosti (Bratko i Butković, 2007). Ova, kao i ostala istraživanja navedenih znanstvenika imaju visoku razinu vidljivosti u domaćoj i svjetskoj znanstvenoj zajednici. U okviru dispozicijskih teorija ličnosti pripadaju i istraživanja temperamenta u dojenačkoj dobi (Keresteš, 1995; 2005), te njegovih dimenzija (samokontrole, pozitivne i negativne afektivnosti) u objašnjenju varijabiliteta školskog uspjeha kod djece prosječne dobi od 13 godina (Macuka i Burić, 2015).

Druga podskupina istraživanja ličnosti utemeljena je u socijalno- kognitivnim teorijama ličnosti, a usmjerena je na samopoimanje i njemu srodne konstrukte. Počelo se s teorijskim istraživanjima strukture i geneze samopoimanja. U okviru modela Shavelsona i sur. (1976) nastavljena su empirijska istraživanja faceta samopoimanja i njihova međuodnosa, uz provjeravanje instrumenata mjerenja, s obzirom na njihovo strano porijeklo, te izrada vlastitih skala i upitnika. Nakon konzultacija s uglednim lingvistima odlučili smo, iz teorijskih razloga, da engleski termin *self-concept* prevedemo izrazom *samopoimanje*, jer on obuhvaća i strukturu i proces. Do tada korišteni hrvatski izrazi *sebstvo* i *ilili jastvo* imaju drukčiju teorijsku pozadinu. Ciljevi istraživanja bili su brojni. Željelo se ispitati deskriptivne i evaluativne aspekte samopoimanja, njihove izvore i relacije s različitim oblicima ponašanja, te dobne i spolne razlike u samopoimanju. Osnovni nalazi pokazuju da su u djece predškolske dobi izvori općeg samopoštovanja majka i otac, dok u adolescenciji kod dječaka njihov značaj opada, a u djevojaka raste. Opadanje

samopoštovanja djevojčica u pubertetu nije generalna pojava, već je izražena u onih čiji roditelji pojačavaju kontrolu ponašanja. Ispitalo se i školsko samopoimanje. Pri ispitivanju općeg samopoštovanja pomoću Rosenbergove skale nisu utvrđene dobne razlike između adolescenata, osoba zrele i starije dobi, a razlika nema niti u starijih različitog rezidencijalnog statusa. (O ostalome vidjeti u: Lacković-Grgin, 1994): *Samopoimnje mladih*, Jastrebarsko, Naklada Slap i 30. *Obljetnica Odjela za psihologiju Sveučilišta u Zadru*, (2008), Zadar, Sveučilište u Zadru).

Kasnije se utvrdilo da u ranoj adolescenciji razvoju nekih dimenzija samopoimanja znatno doprinosi roditeljska podrška, posebice kod djevojčica (Brajša-Žganec, Raboteg-Šarić i Franc, 2000). Jedna od faceta samopoimanja, slika tijela (engl. *body image*), proučavana je u vezi s navikama hranjenja adolescentica. Afektivni i kognitivni aspekti slike tijela i opće nezadovoljstvo tijelom povezani su s poremećajima hranjenja, a utvrđen je i efekt kohorte, jer adolescentice pokazuju višu internalizaciju društvenih standarda o mršavosti kao idealu, od njihovih majki kad su one bile u adolescenciji (Pokrajac-Bulian, Živčić-Bećirević, Vukmanović i Forbes, 2005, Pokrajac-Bulian, Stubbs i Ambrosi-Randić, 2004).

Treća podskupina obuhvaća istraživanja usamljenosti koja su trajala desetak godina, a odvijala su se u tri ciklusa: 1. u okviru Russellovog jednodimenzionalnog shvaćanja usamljenosti; 2. pod kognitivističkim modelom Rokach i 3. pod Weissovim dvodimenzionalnim modelom, sa svrhom provjere tih modela, utvrđivanja valjanosti konstrukta usamljenosti i njoj srodnih konstrukata, te unapređenja metodologije istraživanja. Za potrebe ispitivanja adaptirane su i konstruirane skale: UCLA (duža i skraćena verzija), adaptiran je upitnik usamljenosti Rokach, konstruirane su Skale prisnosti u prijateljstvu, Skala preferirane samoće, Skala afilijativne motivacije, Skala interpersonalne orijentacije, Skala socijalne i emocionalne usamljenosti, Skala socijalnih strategija i druge. (Opširnije o tim instrumentima vidjeti u: *Zbirka psihologijskih skala i upitnika Sv.1*, (2002), Sv.2, (2004), Sv 4, (2008), Zadar, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zadru). Na konceptualnoj razini utvrđeno je da su usamljenost i samoća odijeljeni konstrukti, da je usamljenost multidimenzionalno iskustvo, da su najkonzistentnije dimenzije socijalna i emocionalna usamljenost, zatim da, suprotno nekim stranim empirijskim rezultatima, starije osobe nisu najusamljenije, nego su to adolescenti. Kroskulturalno istraživanje pokazalo je da su odrasle žene usamljenije od muškaraca, da ispitanici iz Kanade imaju višu razinu iskustva usamljenosti od ispitanika u Hrvatskoj (Rokach, Orzeck, Lacković-Grgin i Penezić, 2001), da studenti rabe samoću ne samo za obavljanje nekih aktivnosti, nego i za suočavanje s usamljenosti i dr. (Detaljnije vidjeti u: Lacković-Grgin, K. (2008): *Usamljenost: fenomenologija, teorije i istraživanja*, Jastrebarsko, Naklada Slap).

Kasnija istraživanja usamljenosti bila su usmjerena na njezinu povezanost s prisnosti u prijateljstvu, sa socijalnom podrškom i sociometrijskim statusom.

Zanimljiv je nalaz da je veća usamljenost u djevojčica s manjom socijalnom podrškom i s većim sociometrijskim statusom (Medved i Keresteš, 2011). Usamljenost i preferirana samoća provjeravane su kao prediktori samo-procjene zdravlja u odraslih. Usamljenost je značajno negativno povezana s procjenom zdravlja, dok samoća nije značajno povezana s tom procjenom (Tucak Junaković i Nekić, 2013).

Valja istaknuti da istraživanja samopoimanja i usamljenosti obilježavaju složeni nacrti koji su omogućili utvrditi strukturu samopoimanja i usamljenosti, njihove promjene s dobi i njihovu moderatorsku i medijacijsku ulogu u povezanosti nezavisnih i zavisnih varijabli u nekim od provedenih studija.

Četvrta podskupina istraživanja interdisciplinarnog su karaktera, a uključuju emocionalna stanja i osobine ličnosti ranije pozicioniranih u okviru psihoanalitičkih, a danas u okviru ekoloških i socijalno-kognitivnih teorija razvoja ličnosti. Na početku, o depresivnosti u djetinjstvu i adolescenciji, opisuju se njezini simptomi i njihova prevalencija, funkcioniranje depresivne djece te tehnike procjene toga stanja (Živčić, 1993). Istraživanja depresivnosti ova je autorica nastavila i kasnije, no o njima će biti riječi u prilogu o hrvatskoj kliničkoj psihologiji. Serija istraživanja na području Hrvatske u okviru projekta *Psihosocijalni aspekti psihopatologije u djetinjstvu i adolescenciji*, voditeljice A. Vulić-Prtorić bila je usmjerena na strah, anksioznost i depresivnost i na rizične i zaštitne čimbenike koji djeluju na njihovu pojavnost. Istraživali su se simptomi ispitne, separacijske i socijalne anksioznosti, zatim povezanost anksioznosti i beznadnosti (kao kognitivnog aspekta depresivnosti), te njihove relacije s kvalitetom obiteljskih interakcija i sa suočavanjem sa stresom. Doprinos ovih istraživanja, pored ostaloga, ogleda se u razvoju instrumenata za mjerenje ključnih varijabli (napr. Skale za mjerenje strahova i anksioznosti za djecu i adolescente, Skale za mjerenje depresivnosti za djecu i adolescente, Skale za mjerenje percepcije roditeljskog ponašanja). Skale su validirane i baždarene na reprezentativnim uzorcima ispitanika (Vulić-Prtorić i Macuka, 2006; Macuka, 2007), pa su korištene i od drugih istraživača. Primjerice, ispitujući relaciju anksioznosti i depresivnosti sa sociometrijskim statusom djece u ranoj adolescenciji, na ukupnom uzorku djevojčica i dječaka utvrđeno je da nema povezanosti anksioznosti i depresivnosti, ni njihovih pojedinih aspekata s prihvaćanjem i odbacivanjem od strane vršnjaka u razredu (Keresteš i Glavina, 2007). (Opširnije o rezultatima poticajnih istraživanja u okviru spomenutog projekta vidjeti u knjizi: Vulić-Prtorić, A. i Cifrek-Kolarić, M. (2011): *Istraživanja u razvojnoj psihopatologiji*, Jastrebarsko, Naklada Slap). Za ispitivanje depresije nekliničkih uzoraka odraslih osoba različitih razina obrazovanja, konstruirana je Skala depresije (Krizmanić i Kolesarić, 1994). Ona bolje od poznatog Beckova upitnika depresije diferencira blage stupnjeve depresije, koja se može javljati u nekim tranzicijskim razdobljima života (npr. pri odlasku odrasle djece iz roditeljskog doma, zbog menopauze, gubitka posla i sl.).

Peta podskupina sadrži teorijska istraživanja i empirijska provjeravanja valjanosti koncepata jedne od najpoznatijih razvojnih teorija, Eriksonove psihosocijalne teorije ličnosti. U njima su obuhvaćene komponente ličnosti koje se razvijaju od adolescentne dobi do duboke starosti, kao i neke stečevine uspješnog rješavanja kriza pojedinih razvojnih razdoblja. Osnovni rezultati u uzorcima adolescenata pokazuju dobne razlike u profesionalnom identitetu i spolne razlike u relacijskom identitetu. Integritet je dobno specifična komponenta u starijoj životnoj dobi, dok na mlađim uzrastima on predstavlja integrirani sustav identiteta, intimnosti i generativnosti (detaljnije vidjeti u: *30. godišnjica Odjela za psihologiju Sveučilišta u Zadru*, Zadar, 2008). Serija istraživanja bila je posvećena generativnosti prema modelu McAdamsa i St. Aubina (Tucak Junaković, 2009). O komponentama Eriksonove teorije ličnosti izrađena je jedna doktorska, jedna magistarska i dvije diplomske radnje. Za potrebe tih istraživanja suradnici na projektu konstruirali su skale identiteta, integriteta, generativnosti, zadovoljstva životom, nade, optimizma-pesimizma, te upitnik kvalitete odnosa s braćom i sestrama i dr. (detaljnije vidjeti u: *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*, Sv.1, str.15-17, 20-22, Sv.2, 2004, str.1-6, 19-24, 44-51, Sv.3, 2006, str.15-23, 78-85), Zadar, Sveučilište u Zadru. Rezultati istraživanja ove podskupine bili u poticajni za formuliranje novih teorijskih postavki o roditeljstvu tijekom životnog vijeka (Lacković-Grgin, 2010; 2015).

Četvrta skupina tematski obuhvaća brojna istraživanja socijalizacije kao procesa usvajanja ponašanja koja omogućuju funkcioniranje pojedinca u društvu, njegovu dobrobit i dobrobit društva. Istraživanjima pretežito utemeljenima na kontekstualnim i ekološkim modelima razvoja obuhvaćena su djeca, adolescenti, odrasli i stariji, a naglasci su stavljeni na ovisnost tih ponašanja od društvenih i interpersonalnih čimbenika. Dio tih istraživanja po svojoj svrsi i ciljevima tragao je za odgovorima na neke teorijski relevantne probleme razvoja, dok su ostala bila motivirana traženjem znanstvenih odgovora na društvene probleme, posebice u vezi s ranjivim i rizičnim skupinama ljudi svih dobi, a osobito djece i mladih. Istraživanja u ovoj skupini odvijala su se u okviru projekata: *Socijalizacija djece i mladih i Roditelji, vršnjaci i psihosocijalni razvoj* (voditeljica Z. Raboteg-Šarić), *Rat, dječje socijalno ponašanje i uloga obitelji* (voditeljica G. Keresteš), *Utjecaj vršnjačkog pritiska u doba adolescencije* (voditeljica M. Lebedina Manzoni). Bilo je i pojedinačnih istraživanja, izvan ovih projekata, u svrhu izrade kvalifikacijskih radova (diplomskih, magistarskih i doktorskih radnji). Sve njih podijelit ćemo u nekoliko podskupina.

Prva podskupina zasniva se na teorijama i modelima koji ističu prirodu i važnost vršnjačkih interakcija i interakcija s roditeljima u fazama primarne i sekundarne socijalizacije. Prema modelu što su ga predložili (Bukowski i Hoza – prema Klarin, 2006), dvije dimenzije vršnjačkih odnosa bitne su za ishode socijalizacije: popularnost u grupi vršnjaka i vršnjačko prijateljstvo. Različito operacionalizirane

te su dimenzije pokazale da se uloga interakcija s vršnjacima mijenja s dobi i da se njezin utjecaj mijenja u ovisnosti o vrsti internaliziranih ili eksternaliziranih ponašanja, kao što se s dobi mijenja i odnos snage utjecaja vršnjaka i snage utjecaja roditelja (Klarin, 2000; Klarin, 2006; Raboteg-Šarić, Brajša-Žganec i Šakić, 2009; Klarin, Šimić-Šašić, Proroković, 2012; Raboteg-Šarić i Šakić, 2012). Zanimljiv je i nalaz da se u samoprocjeni popularnost među vršnjacima precjenjuje, posebice u mladića, što indicira na moguću zaštitnu ulogu samoprocjena od emocionalnih i ponašajnih problema u odnosima s vršnjacima (Putarek i Keresteš, 2016). U ovom se istraživanju, za razliku od klasičnog sociometrijskog postupka, prvi put u Hrvatskoj primijenila novija prosudbena sociometrijska metoda, kao nadopuna klasičnog postupka.

U istraživanju čiji cilj je bio utvrditi prediktore društveno neprihvatljivog ponašanja adolescenata s obzirom na dob njegova javljanja, između ostalog, ispitivalo se kako to ponašanje objašnjavaju percepcija roditeljskog ponašanja, rizičnost braće/sestara i vršnjaka (Šincek i M. Ajduković, 2012). Rezultati su pokazali da nabrojani prediktori najbolje objašnjavaju društveno neprihvatljivo ponašanje mladića u kojih se ono rano pojavilo. Značajan je doprinos vršnjačkog utjecaja i rizičnosti vršnjaka, a suprotno ranijim nalazima roditeljsko ponašanje slabo doprinosi objašnjenju društveno neprihvatljivog ponašanja. Možda je to stoga što su u ovom radu ispitivana raznovrsna neprihvatljiva ponašanja. Kad se istražuju specifični oblici društveno neprihvatljiva ponašanja, kao što je npr. nasilje nad vršnjacima onda se roditeljsko ponašanje (kažnjavanje i nadzor nad djecom) pokazuju značajnim korelatima vršnjačkog nasilja (Velki i Kuterovac-Jagodić, 2014). Također, roditeljsko nasilje nad djecom ima dugotrajni učinak, jer otprilike trećina djece koja su u djetinjstvu bila zlostavljana u odrasloj dobi postaju zlostavljači vlastite djece, javlja se tzv. među-generacijski prijenos zlostavljanja (Pećnik, 2001). (O nasilju detaljnije vidjeti u: Bilić, Buljan Flander i Hrpka (2012): *Nasilje nad djecom i među djecom*, Jastrebarsko, Naklada Slap).

Druga podskupina obuhvaća socijalne odnose u odrasloj i starijoj dobi i njihovu povezanost s nekim aspektima ponašanja. Odnosi majki i kćeri u svjetskoj psihologiji istražuju se u okvirima različitih teorijskih pristupa, dok se u nas ti odnosi i njihovi ishodi ispituju rijetko, i to samo kod studentica. Zato nije bilo moguće utvrditi eventualne promjene tih odnosa s dobi. U nas se utvrdilo da unutrašnji model koji je majka razvila u odnosu sa svojom majkom utječe na oblik privrženosti koji majka razvija s vlastitom kćeri (Smojver-Ažić i Jakovčić, 2006). Kćeri koje imaju naglašenu potrebu za odobravanjem od strane majke i izraženiji strah od napuštanja, uz istodobno traženje bliskosti s majkom s kojom nemaju zadovoljavajući odnos, mogu razviti psihopatološke simptome (Smojver-Ažić i Pokrajac Bulian, 2012; Smojver-Ažić, Martinac Dorčić i Živčić-Bećirević, 2015). U nekoliko istraživanja ispitivao se i odnos među braćom i sestrama u odrasloj dobi (Ćubela Adorić i Jurkin, 2006).

Bliski odnosi s članovima obitelji, s prijateljima i romantičnim partnerima bili su predmetom sustavnih istraživanja privrženosti. Već su početna istraživanja urodila metodološkim doprinosom u istraživanju ovog konstrukta, jer je izvršena modifikacija i validacija Brennanovog Inventara iskustava u bliskim vezama kako bi se njime mjerila privrženost u različitim vrstama bliskih odnosa, koji su bili predmetom kasnijih istraživanja (Kamenov i Jelić, 2003; Jelić, Kamenov i Cokarić, 2006, prema: Kamenov, Jelić i Lotar Rihtarić, 2014). Niz kasnijih istraživanja donijelo je, za razvojnu psihologiju, teorijski važne rezultate. Glede prototipske perspektive, prema kojoj je stil privrženosti relativno stabilan, rezultati govore da postoji mali stupanj preklapanja stila privrženosti u dječjoj i odrasloj dobi, tj. oni govore u prilog revizionističke perspektive. Nadalje, utvrdilo se da kvaliteta odnosa roditelja prema djeci i kvaliteta odnosa između roditelja doprinosi privrženosti bliskim osobama u adolescentnoj i odrasloj dobi. Kvaliteta odnosa među roditeljima određuje bliske odnose u budućnosti u većoj mjeri od obiteljske strukture, tj. od njezine cjelovitosti (Kamenov, Jelić i Lotar Rihtarić, 2014).

Iako je fokus istraživanja starenja sredinom ovog razdoblja pomaknut s bioloških čimbenika starenja prema interakciji bioloških i psihosocijalnih čimbenika (Despot Lučanin, 2014), interpersonalni odnosi u starijoj dobi rijetko se ciljano ispituju. U jednom ispitivanju, iz niza najnovijih istraživanja uspješnog starenja, utvrđeno je da zadovoljstvo sobom kao roditeljem, zadovoljstvo svojom djecom i odnosima s njima, statistički značajno doprinose uspješnom starenju (Tucak Junaković, Nekić i Ambrosi-Randić, 2016). Da su dobri socijalni odnosi s djecom i bližnjima povezani s kvalitetom života u starosti pokazuje i istraživanje Vuletić i Stapić (2013). Ovakvi nalazi govore u prilog teorije socio-emocionalne selektivnosti (Carstensen, 1995), prema kojoj se u starosti reducira broj osoba iz socijalne mreže, na one s kojima postoji snažna emocionalna povezanost. U starosti životno zadovoljstvo ovisi i o socijalnoj podršci (Despot- Lučanin, Lučanin i Havelka, 2007). U ispitivanju uloga bake i djeda utvrđeno je da su dimenzije tih uloga povezane sa životnim zadovoljstvom (Roso, 2007), dok je njihova centralnost povezana s više kontakata i više zajedničkih aktivnosti s unucima (Penezić, Roso Perić, Levačić, 2009).

Prikazana istraživanja u četvrtoj skupini, s obzirom na ciljeve i rezultate, međusobno se razlikuju po svojoj usmjerenosti. Neka su više usmjerena prema problemima teorijske naravi, a neka više prema mogućnostima praktične primjene rezultata. No, sva su ona na solidnoj metodološkoj razini.

Peta skupina sastoji se od razvojno-psiholoških istraživanja koja su situirana u okvir motivacijskih teorija razvoja, koje govore o namjernim akcijama pojedinca i o njegovu doprinosu vlastitom razvoju. U okviru projekta *Samoregulacija i samoevaluacija osobnog razvoja*, voditeljice K. Lacković-Grgin, pod heurističkim modelom koji je uključivao ciljeve kao organizatore samoregulacije i samoevalu-

acije, zatim mehanizme i strategije samoregulacije, te samopoštovanje, životno zadovoljstvo i komponente ličnosti Eriksonova modela, ispitivao se njihov odnos u transverzalnim i kratkoročnim longitudinalnim istraživanjima kod hrvatskih ispitanika u dobi od 15 do 75 godina i u jednome dijelu kod odraslih u Sloveniji. Za provjeru modela kontrole osobnog razvoja Heckhausen i Schultz (1995) konstruiran je upitnik osobne kontrole razvoja (Lacković-Grgin, Grgin, Sorić i Penezić, 1999; Lacković-Grgin, Grgin, Penezić i Sorić, 2001), a za ostale varijable u heurističkom modelu, kao mjere samoevaluacije razvoja, konstruirane su skale za mjerenje učestalosti temporalnih i socijalnih usporedbi i njihovih emocionalnih posljedica (Čubela Adorić, 2004), kao i mjere razvojnih ciljeva (Penezić i Lacković-Grgin, 2001, Tucak Junaković, 2008). Teorijski je istraživana konstrukta zadovoljstva životom, provjeravane su dobne razlike u zadovoljstvu i konstruirane različite mjere zadovoljstva životom (Penezić, 1996; 1997; 2002). Rezultati su pokazali, da pored primarne i sekundarne kontrole osobnog razvoja, o kojima govori spomenuti teorijski model, egzistira i tercijarna kontrola. S dobi primarna kontrola opada, sekundarna raste, a u tercijarnoj kontroli nema dobnih razlika. Teorijski važan nalaz je da uporaba sekundarne kontrole u odrasloj dobi omogućuje povratak na primarnu kontrolu (Lacković-Grgin i Penezić, 2010), te da osobna kontrola razvoja ima veće značenje u održavanju samopoštovanja od temporalnih usporedbi. Nadalje, s dobi opada učestalost i temporalnih i socijalnih usporedbi, ali se povećava njihova stabilnost. Emocionalne posljedice socijalnih i temporalnih usporedbi u području uspješnosti pokazale su se povezane sa životnim zadovoljstvom (Penezić, 2005). (O detaljima tih istraživanja vidjeti u: K. Lacković-Grgin i V. Čubela Adorić (ur), 2006): *Odabrane teme iz psihologije odraslih*, Jastrebarsko, Naklada Slap).

Za ispitivanje razvoja samoregulacije metodološki je važno istraživanje utemeljeno u teoriji Selekcije, optimizacije i kompenzacije (SOC), Baltes, 1990. U istraživanju Brković, Keresteš i Kuterovac Jagodić (2012), izravno se uspoređuju rezultati dobiveni primjenom transverznog i longitudinalnog pristupa u kojem su djeca praćena dvije godine i ispitana u tri vremenske točke. Ispitivanjima su obuhvaćena djeca u ranoj adolescenciji. Korišten je vinjetni upitnik koji mjeri dvije dimenzije samoregulacije: selekciju i rekonstruiranje. Analizom podataka iz transverznog i longitudinalnog ispitivanja utvrđeno je da se selekcija i restrukturiranje smanjuju s dobi, te da je krivulja razvoja selekcije linearna, a restrukturiranje nelinearna. Razvojne krivulje dječaka i djevojčica se ne razlikuju. Ovi su rezultati i teorijski značajni jer potvrđuju empirijske podatke o privremenom pogoršavanju funkcioniranja u ranoj adolescenciji u mnogim područjima, pa i u samoregulaciji.

Šesta skupina obuhvaća istraživanja posvećena temi ponašanja u ulozi roditelja i doživljaj roditeljstva. Nakon pionirskih istraživanja u prethodnom razdoblju, u ovome su se razdoblju ona intenzivirala. U početku razdoblja bila su to istraživanja

roditeljstva u okolnostima rata i u poslijeratnom vremenu. U istraživanju što ga je organizirao Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, između ostalog, ispitala se medijacijska uloga roditelja na efekte rata kod djece (Kuterovac Jagodić, 2015). Istraživanja su pobudila pozornost kolega iz inozemstva. Slično kao i u svijetu, zbog fokusa na roditeljsku praksu i njezine posljedice po razvoj djece, istraživači su proučavali prve stadije roditeljstva. Nakon što je razvojna psihologija postala psihologijom životnog vijeka, roditeljstvo se postupno počinje proučavati i u ostalim razvojnim stadijima, s posebnim naglaskom na doživljaj roditeljstva. Ciljevi ovih istraživanja su različiti. Neki su više posvećeni provjeri suvremenih teorija i modela koji objašnjavaju roditeljski utjecaj na različite aspekte razvoja djece i adolescenata i usporedbi s nalazima iz drugih kultura. Drugima je primarni cilj bilo adaptiranje ili konstruiranje mjera za ispitivanje varijabli roditeljstva, kao što su na primjer, motivacija za roditeljstvo, stilovi roditeljskog ponašanja, specifične dimenzije toga ponašanja, zadovoljstvo roditeljstvom, roditeljske kompetencije i druge. Treći su zahvaćali socijalni kontekst roditeljstva (strukturu obitelji, razvod braka, socio-ekonomski status roditelja), kao i obilježja djece (dob i spol djece, biološka ili adoptirana djeca, bolesna djeca). Motiv za ta istraživanja bila je primjena rezultata u praksi. Za razliku od ranije, kad su istraživanja roditeljstva pretežito obuhvaćala ponašanja majki, u ovome razdoblju sve se češće proučava i ponašanje očeva i njihovo doživljavanje roditeljstva. S obzirom na činjenicu da su istraživanja roditeljstva vrlo brojna i raznovrsna, osnovne informacije o njima podijelit će se u nekoliko podskupina.

Prva podskupina istraživanja tematski obuhvaća roditeljsko ponašanje i njegove učinke na razvoj djece i mladih. U našim, kao i u svjetskim empirijskim istraživanjima, roditeljsko je ponašanje operacionalizirano u terminima stilova (npr. autoritativni, autoritarni, permissivni, indiferentni stil) i u terminima bipolarnih dimenzija emocionalnosti (prihvatanje/odbijanje, emocionalna toplina/zanemarivanje), te dimenzija ponašajne kontrole (čvrste/slabe) i psihološke kontrole (kontrola/podrška dječje autonomije), a ponekad i na druge načine, ako to zahtijevaju ciljevi istraživanja. Iz metodoloških razloga opada broj istraživanja stilova, a raste broj istraživanja pojedinih dimenzija roditeljstva, zbog veće valjanosti i pouzdanosti instrumenata za njihovo mjerenje. U istraživanju (Keresteš, Brković, Kuterovac Jagodić i Greblo, 2012), posvećenom konceptualizaciji i mjerenju roditeljskog ponašanja, utvrđene su tri globalne dimenzije: roditeljska podrška, restriktivna kontrola i popustljivost. Rezultat tog istraživanja je valjan i pouzdan mjerni instrument kojega rabe novi istraživači roditeljskog ponašanja. Na uzorku mladih odraslih oba spola, ispitan je odnos između percepcije dimenzija roditeljskog ponašanja pomoću Rohnerova upitnika prihvatanja/objanjanja. Od ispitanika se tražilo da se prisjete razdoblja od 7 do 12 godina njihova života i procjene tadašnje ponašanje njihovih roditelja u četiri dimenzije koje taj upitnik obuhvaća.

Pored toga, ispitanicima su izmjereni agresivnost, neuroticizam, ekstraverzija i samopoštovanje. Između ostaloga, utvrdilo se da je očeva neizdiferencirano odbijanje snažan prediktor fizičke agresivnosti i neuroticizma, a da je očeva toplina i afektivnost prediktor ekstraverzije. Majčina ponašanja nisu bila visoko prediktivna za ispitivane varijabli ličnosti, ali su ona ipak objašnjavala dio njihove varijance, i to više u uzorku muškaraca nego u uzorku žena (Kuterovac-Jagodić i Keresteš, 1997). Neke druge naše studije, slično onima u svijetu, pokazuju povezanost između roditeljskog emocionalnog odbijanja i adolescentskih ovisničkih ponašanja (Glavak, Kuterovac-Jagodić i Sakoman, 2001). Internalizirani problemi u djece u ranoj adolescenciji također su povezani s emocionalnim odbijanjem od oca i majke (Vulić-Prtorić, 2002). Ispitivanja čvrste/slabe kontrole pokazuju da je čvrsta roditeljska kontrola povezana s problemima što ih adolescenti imaju u odnosu s vršnjacima (Deković i Raboteg-Šarić, 1997), a da je povećana kontrola očeva povezana s više psihosomatskih simptoma dječaka, a povećana kontrola majki s više psihosomatskih simptoma kod djevojčica (Vulić-Prtorić, 2002).

Druga podskupina obuhvaća roditeljska ponašanja s aspekta strukture obitelji i njihova značenja u razvoju djece i mladih. Intenziviraju se istraživanja roditeljstva u jednoroditeljskim obiteljima, zbog demografskih i obiteljskih promjena koje se događaju u poslijeratnom razdoblju. Javlja se opadanje broja djece u suvremenim obiteljima, pomiče se doba prvog roditeljstva, raste broj samačkih kućanstva, ali i broj razvoda brakova, iako je on niži nego u većini evropskih zemalja. Roditeljsko ponašanje samohranih majki ispituje veći broj autora (Grozđanić, 2000; Keresteš, 2001; Raboteg-Šarić i Pećnik, 2006; Miljević Riđički i Pavin Ivanec, 2008; – sve prema Raboteg-Šarić, 2015). Osnovni nalazi su da se samohrane majke percipiraju slabijima u kontroli nad svojom djecom u odnosu na majke iz obitelji s oba roditelja te da između samohranih majki i samohranih očeva nema razlike u praksi njihova odgajanja djece. Samohrane majke djece predškolske dobi izvješćuju o nižem osjećaju roditeljske kompetencije, i o nižem zadovoljstvu, ali se od majki iz obitelji s oba roditelja ne razlikuju u toplini i prihvaćanju djeteta (Reić Ercegovac, Ljubetić i Peričić, 2013).

Treća podskupina sadrži istraživanja relacije ekonomskog statusa obitelji, roditeljskih odgojnih postupaka i dobrobiti njihove djece. Duga tradicija tih istraživanja i danas je poticana potrebama društva za primjenom istraživačkih rezultata. Ranije se ekonomski status operacionalizirao u terminima visokog, srednjeg i niskog socioekonomskog statusa i bio je relativno robusna mjera. Danas se češće ispituju financijske teškoće i njihove psihološke posljedice kod roditelja, koje se manifestiraju i u njihovu roditeljskom postupanju, pa i u doživljaju roditeljstva (M. Ajduković, 2014). Po mojem mišljenju, radi se o tendenciji prisutnoj i u istraživanjima drugih tema, ali i u istraživanjima u drugim područjima znanosti. Naime, širinu istraživačkih tema počinje zamjenjivati dubina njihova proučavanja

koja omogućuje bolje objašnjenje fenomena koji se istražuju. Novija istraživanja u našem suvremenom društvu, zahvaćenom ekonomskom krizom, ukazuju na pojavu nasilnih odgojnih postupaka prema djeci u obiteljima s financijskim teškoćama. Djeca i srednjoškolci iz takvih obitelji doživljavaju više psihičkog zlostavljanja od roditelja i imaju izraženije emocionalne probleme (Pećnik i Tokić, 2011; M. Ajduković i Rajhvajn Bulat, 2012).

Četvrta podskupina uključuje istraživanja doživljaja roditeljstva. U njima se perspektiva gledanja na roditeljstvo pomiče s roditeljskog ponašanje prema djeci, na odrednice i sastavnice toga ponašanja, koje su u dobroj mjeri rezultat razvojne povijesti roditelja. To su stavovi prema roditeljskoj ulozi i prema djeci, filozofija odgoja, subjektivna važnost roditeljstva, doživljaj kompetentnosti u roditeljskoj ulozi, stres u roditeljskoj ulozi, zadovoljstvo roditeljstvom, roditeljske meta-emocije i dr. U istraživanjima doživljaja roditeljstva unutar projekata *Odrednice roditeljskog ponašanja*, voditeljice G. Armano Lugomer (2002-2006), i projekta *Ličnost roditelja i roditeljstvo tijekom tranzicije djeteta u adolescenciju*, voditeljice G. Kereteš (2006-2012) dobiveni su teorijski relevantni rezultati. Utvrdilo se, između ostaloga, da su individualne karakteristike roditelja (dob, obrazovanje, stilovi privrženosti i roditeljsko iskustvo), kontekst u kojem se ostvaruje roditeljska uloga (struktura obitelji, objektivna obilježja i subjektivni doživljaj posla), karakteristike djeteta (dob i spol) važne odrednice subjektivnog doživljaja roditeljske uloge. Značajni prediktori psihološke dobrobiti roditelja su kvaliteta bračnog odnosa, opća razina stresa i socijalne podrške i stupanj percipiranih razvojnih promjena u srednjoj životnoj dobi, dok je kvaliteta odnosa roditelj-adolescent manje značajan prediktor dobrobiti roditelja (Kereteš, Brković i Kuterovac Jagodić, 2011a; 2011b; 2011c).

Doživljaj roditeljstva ispitivan je i u ostalim stadijima roditeljstva (za vrijeme tranzicije u roditeljstvo, kad su djeca u predškolskoj dobi, i u srednjem i kasnom djetinjstvu). U opsežnom istraživanju tranzicije u roditeljstvo pokazalo se da su osobine ličnosti roditelja važne za doživljaj roditeljstva pri tranziciji mladih parova u roditeljsku ulogu i da je doživljaj roditeljstva važan za njihovu dobrobit (Reić Ercegovac, 2010). Nadalje, žene i muškarci razlikuju se u procjeni dobiti i cijene roditeljstva. Neposredno nakon rođenja djeteta opada bračna kvaliteta, što ovisi o podjeli obveza prema djetetu i onih u kućanstvu (Nekić, 2010). U dvije longitudinalne studije u Hrvatskoj i Njemačkoj ispitani su roditelji u fazi tranzicije u roditeljstvo i roditeljstvo za vrijeme djetetove tranzicije u adolescenciju da bi se provjerio utjecaj roditeljstva na razvoj crta ličnosti u odrasloj dobi. Utvrdilo se da je kod majki novorođenčadi stres izazvan rođenjem djeteta povezan sa smanjenjem crte ugodnosti, savjesnosti i emocionalne stabilnosti, da su kod oboje roditelja konflikti roditelj- dijete povezani sa smanjenjem savjesnosti i emocionalne stabilnosti. Rezultati govore u prilog teorije socijalnog ulaganja (Hutteman, Bleidorn, Kereteš, Brković, Butković, Denissen, 2014). Specifični

aspekt roditeljstva, roditeljske meta-emocije, kod roditelja predškolske djece ispitivala je Brajša-Žganec (2002; 2012). Rezultati su pokazali da se majke i očevi ne razlikuju u svjesnosti vlastitih i djetetovih emocija tuge i ljutnje, ali da majke bolje reguliraju djetetove emocije. Pokazalo se da postoji povezanost roditeljskih meta-emocija s internaliziranim i eksternaliziranim problemima djece. Takvih problema imaju manje djeca roditelja svjesnih svojih i djetetovih emocija. Detaljni pregled hrvatskih istraživanja doživljaja roditeljstva daju Keresteš i Brković (2014).

Roditeljstvo je tema prisutna i u brojnim stručnim radovima i priručnicima, čiji cilj je bio educirati roditelje i stručnjake različitih profila, te senzibilizirati društvene institucije za brigu o djeci, mladima i o roditeljima (Kuterovac Jagodić, Keresteš i Aničić Škrabić, 2005; Keresteš i Brajša-Žganec, 2009; Pećnik, 2013; Ljubešić, 2013; Dobrotić, Pećnik i Baran, 2015)

Navedeni znanstveni i stručni radovi samo su reprezentanti sveukupnih znanstvenih i stručnih istraživanja roditeljskog ponašanja i doživljaja roditeljstva u ovome razdoblju. Po svojim metodološkim odlikama i po spoznajnoj razini većina ih je jednaka onima u svjetskoj literaturi o čemu svjedoče radovi objavljeni u međunarodnim publikacijama. Istraživači su puno truda uložili na pred-ispitivanja prije donošenja odluka o izboru metoda, tehnika i instrumenata, vodeći računa o kulturalnim faktorima koji bi mogli utjecati na prijevode stranih instrumenata, te o delikatnosti i etičkoj odgovornosti pri istraživanjima. Zahvaljujući rezultatima rada na ovoj temi, povećala se osjetljivost roditelja prema potrebama njihove djece, kao i osjetljivost djece prema potrebama roditelja. Toj su osjetljivosti doprinijeli i: 1. turbulentni događaji u ovom razdoblju (rat i ekonomska kriza) koji pojačavaju brigu roditelja, ali i brigu socijalnih institucija zbog kojih se one obraćaju stručnjacima i zapošljavaju ih; 2. adekvatni profesionalni odgovori kliničkih i edukacijskih psihologa, socijalnih radnika, pedagoga, pedijatarata i drugih profesija; 3. pozitivni odgovori akademske zajednice psihologa čiji članovi obogaćuju obrazovne programe na sveučilištima; 4. aktivna sudjelovanja u organizaciji i radu sekcija, simpozija i okruglih stolova na godišnjim konferencijama HPD-a, i na drugim znanstvenim i stručnim skupovima u zemlji.

Na samom kraju ovog razdoblja, za seriju *Family Issues in the 21st Century*, na poziv izdavača, uređena je znanstvena monografija u kojoj su svoje priloge objavili naši istraživači roditeljstva (K.Lacković- Grgin & Z. Penezić (Eds) , 2015: *Parenthood and Parenting in Croatia: A Developmental and Socio-cultural Perspective*, New York, Nova Science Publishers Inc.).

Zaključak

Na kraju valja istaknuti da cjelina ovog teksta potvrđuje osnovne naznake iz njegova uvoda o pravcima razvoja hrvatske razvojne psihologije kao znanstvene i primijenjene discipline. Tijekom nekoliko prvih desetljeća ona je relativno sporo,

ali kontinuirano napredovala, da bi se tijekom posljednjih desetljeća taj napredak ubrzao. Ponajprije, istraživanja su se proširila na cijelo-životni razvoj, uz prihvaćanje perspektive o promijenjenim fazama razvoja zbog novih društveno-ekonomskih prilika u svijetu i u nas, te zbog produženja ljudskog života. Na teorijskom je planu napredak vidljiv u spoznajama o /ne/održivosti nekih teorijski relevantnih koncepata i modela razvoja, ali i pojava novih, do sada neistražvanih koncepata. Napredak na metodološkom planu, utemeljen u počecima njezina razvoja, vidljiv je u povećanju broja metoda za prikupljanje podataka, u povećanom broju longitudinalnih istraživanja i u sve sofisticiranijim načinima statističke obrade podataka. Javlja se komparativna i kros-kulturalna istraživanja, pa naša razvojna psihologija pomalo postaje vidljiva i na međunarodnom planu. U neprestanom su porastu i interdisciplinarna istraživanja. Primjena rezultata takvih istraživanja u praksi dovela je do osnivanja savjetovališta za djecu, studente i stare, do otvaranja Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba te do jačanja stručnog rada u obrazovnim, socijalnim i zdravstvenim ustanovama. Istraživanja, koja se u nabrojenim područjima rada, provode povećavaju količinu nove empirijske građe i jačaju tendencije grananja razvojne psihologije i oblikovanja novih disciplina (npr. gerontološke psihologije, pedijatrijske psihologije, razvojne psihopatologije). Zanimljivo će biti pratiti u kom će se pravcu ovakve tendencije nastavljati i dalje? Nadam se da će odgovore na ovo retoričko pitanje, kao i na mnoga druga pitanja u i o razvojnoj psihologiji u budućnosti, čitatelji ovog povijesnog priloga dočekati sa zanimanjem.

Literatura

- Ajduković, M., Ajduković, D. i Tadinac M. (1984). Mogućnost socijalne integracije delinkventnata i stav okoline prema problemu mladenačke delinkvencije. U: D. Stary (ur.), *Zbornik radova Dana Ramira Bujasa*, (str. 233-240). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Ajduković, M. (1986). *Vrijednosne orijentacije maloljetnika različitog delinkventnog ponašanja*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Ajduković, M. (1990). Stil odgoja u obitelji kao faktor delinkventnog ponašanja djece. *Primijenjena psihologija*, 11, 47-55.
- Ajduković, M. i Rajhvajn Bulat, L. (2012). Doživljaj financijskog statusa obitelji i psihosocijalno funkcioniranje srednjoškolca. *Revija za socijalnu politiku*, 19(3), 233-253.
- Ajduković, M. i Rajter, M. (2014). Obiteljski ekonomski stres kao čimbenik rizika za nasilne odgojne roditeljske postupke i psihosocijalnu dobrobit djece, U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 353-375). Jastrebarsko: Hrvatsko psihološko društvo i Naklada Slap.
- Bajer, M. i Kljaić, S. (1990). *Kasniji životni put delinkventne djece*. Zagreb: Radna zajednica RKSSOH.
- Baltes, P. B. (1990). Psychological perspectives on succesful aging: The model of selective optimisation with compensation. In: P.B. Baltes & M.M. Baltes (Eds), *Succesful aging: Perspective from behavioral science*, (str. 1-34). New York: Cambridge University Press.
- Bekavac, J. i Vranić, A. (2015). Kognitivni trening kod starijih osoba: utječe li kognitivna vježba na neke osobine ličnosti i na dobrobit? *Društvena istraživanja*, 24(2), 259-279.

- Bibliografija radova od 1980-1989. (1989). *Primijenjena psihologija*, 10(4), 323-343.
- Brajša-Žganec, A. (2002). *Roditeljske meta-emocije i socijalno-emocionalni razvoj djece*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Brajša-Žganec, A. (2012). Što znamo o meta-emocijama roditelja: Kakve osjećaje imaju očevi i majke djece predškolske dobi? U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva. 20. godišnja konferencija hrvatskih psihologa*. Knjiga sažetaka (str. 79). Zagreb: Hrvatsko psihološko društvo.
- Brajša-Žganec, A., Raboteg-Šarić, Z. i Franc, R. (2000). Dimenzije samopoimanja u odnosu na opaženu socijalnu podršku iz različitih izvora. *Društvena istraživanja*, 9(6), 897-912.
- Bratko, D. (2002a). Teorijski i metodološki problemi pri istraživanju kontinuiteta i promjena ličnosti, *Društvena istraživanja*, 4-5(60-61), 603-622.
- Bratko, D. (2002b). Kontinuitet i promjene ličnosti od adolescencije do rane odraslosti: rezultat longitudinalnog istraživanja. *Društvena istraživanja*, 11(4-5), 623-640.
- Bratko, D., & Butković, A. (2007). Stability of Genetic and Environmental Effects From Adolescence to Young Adulthood: Results of Croatian Longitudinal Twin Study of Personality. *Twin Research and Human Genetics*, 10(1), 151-157.
- Bratko, D., Butković, A., Vukasović, T., Keresteš, G., & Brković, I. (2014). Personality resemblance between parents and offspring: study of five factors across four samples and questionnaire. *Journal of Child and Family Studies*, 23(1), 95-104.
- Brdar, I. i Rijavec, M. (1997). Suočavanje sa stresom zbog loše ocjene u školi: konstrukcija upitnika. *Društvena istraživanja*, 6(4-5), 599-617.
- Brković, I., Keresteš, G. i Kuterovac Jagodić, G. (2012). Usporedba rezultata transverzalnog i longitudinalnog pristupa procjeni razvoja samoregulacije u ranoj adolescenciji. *Psihologijske teme*, 21, 273-297.
- Bujas, R. (1924). Psihologijsko opažanje školskog djeteta, Zagreb: Psihologijski Institut.
- Cakić, L. (2014). Struktura metamemorije majki sigurno i nesigurno privržene djece u dobi od 5 do 7 godina. *Klinička psihologija*, 8(1), 5-16.
- Carstensen, L.L. (1993). Motivation for social contact across life-span: A theory of socioemotional selectivity. *Nebraska Symposium on Motivation*, 40, 209-254.
- Ćubela Adorić, V. i Jurkin, M. (2006). Upitnik kvalitete odnosa s braćom i sestrama u odrasloj dobi (KOBS). *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Sv.3*, (str.75-85). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Defilipis, B. i Zvonarević, M. (1970). *Socijalni, zdravstveni i psihički problem starih ljudi u Zagrebu*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Defilipis, B., Jovanović, M. i Zvonarević, M. (1972). *Komparativna analiza stanovnika stare i stanovnika zrele dobi grada Zagreba*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- Deković, M. i Raboteg-Šarić, Z. (1997). Roditeljski odgojni postupci i odnosi adolescenata s vršnjacima. *Društvena istraživanja*, 6(4-5), 427-444.
- Despot Lučanin, J. i Lučanin, D. (2010). Psihosocijalni prediktori promjena u kognitivnim funkcijama u starosti. *Suvremena psihologija*, 13(2), 221-233.
- Despot-Lučanin, J. (2011). Cognitive Function and Depression in Elderly People. *Psihologijske teme*, 20(2), 173-186.
- Despot-Lučanin, J. (2014). Psihologija i starenje-mogućnosti psihološke skrbi za starije osobe i njihove obitelji. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*. (str. 339-352). Jastrebarsko: Hrvatsko psihološko društvo i Naklada Slap.

- Despot-Lučanin, J., Lučanin, D. i Havelka, M. (2007). Family, social support and quality of life in old people in different regions in Croatia. U: V. Čubela (ur.), *Book of Selected Proceedings of the 15th Psychology Days in Zadar* (str. 93-107). Zadar: University of Zadar.
- Dobrotić, I., Pećnik, N. i Baran, J. (2015). *Potrebe roditelja i pružanje usluga roditeljima koji podižu djecu u otežanim okolnostima*. Zagreb: Udruga Roditelji u akciji - RODA.
- Duran, M. (1994). *Igra, igrovna aktivnost i neki aspekti kognitivnog razvoja*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Duran, M. (2003). *Dijete i igra*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Duran, M. (2004). Može li simbolička igra biti pokazatelj razvojnih početaka metakognicije, *Suvremena psihologija*, 7(2), 261-269.
- Fulgosi, A. i Fulgosi, Lj. (1971). Neka ispitivanja Piagetovih koncepcija konzervacije broja i količina. *Revija za psihologiju*, 2(1-2), 35-51.
- Fulgosi, A. i Radin, F. (1982). *Stilovi života zagrebačkih srednjoškolaca: Multivarijantna psihografska analiza ponašanja*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti SSOH.
- Glavak, R., Kuterovac Jagodić, G. i Sakoman, S. (2003). Perceived parental acceptance – rejection, family related factors and socioeconomic status of families of adolescent heroin addicts. *Croatian Medical Journal*, 44, 199-206.
- Glavina, E. i Keresteš, G. (2007). Anksioznost i depresivnost kao korelati sociometrijskog statusa u grupi vršnjaka. *Suvremena psihologija*, 10(1), 7-22.
- Hadžiselimović, Đ. i Vukmirović, Ž. (1999). *Test spremnosti za školu (TSS)*. Rijeka: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet u Rijeci.
- Havelka, M. (1984). *Sociopsihološki i biološki korelati starenja gradske populacije*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Heckhausen, J., & Schultz, R. (1995). A life-span theory of control, *Psychological Review*, 102, 284-304.
- Horvat, L. (1975). Multiplikativne klasifikacije, konzervacija količine ter invariantnog števila pri šest letnem otroku. U: D. Stary (ur.), *Stručni skup psihologa Danima Ramira Bujasa 1974*. (str. 83-104). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Hudek-Knežević, J., & Kardum, I. (1996). A model of coping with conflicts between occupational and family roles: Structural analysis. *Personality and individual differences*, 21(3), 355-372.
- Hudek-Knežević, J. i Kardum, I. (2006). *Psihosocijalne odrednice tjelesnog zdravlja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Hutteman, R., Bleidorn, W., Keresteš, G., Brković, I., Butković, A., & Denissen, J.J. (2014). Reciprocal association between parenting challenges and parents' personality in young and middle adulthood. *European Journal of Personality*, 28(2), 168-179.
- Ivić, I. (1971). Razvoj dječjeg mišljenja. *Simpozij na IV Kongresu psihologa Jugoslavije*, Bled. Usmena komunikacija.
- Ivšac Pavliša, J., Šimleša, S., & Ljubešić, M. (2011). Cognitive Abilities and Language Comprehension in Preschool Children with Perinatal Brain Lesion. *Collegium antropologicum*, 35(1), 31-38.
- Jacklin, C.N. (1989). Female and Male: Issues of gender. *American Psychological Association*, 44(2), 001-007.
- Jelić, M. i Kamenov, Ž. (2015). Age Differences in Effects of Family Structure and Quality on Attachment to Family and Romantic Partners. *Psihologijske teme*, 24(1), 155-172.
- Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2003). Validacija instrumenta za mjerenje privrženosti u različitim vrstama odnosa: Modifikacija Brennanova Inventara iskustva u bliskim vezama. *Suvremena psihologija*, 6(1), 73-91.

- Kamenov, Ž., Jelić, M. i Lotar Rihtarić, M. (2014). Uloga privrženosti u bliskim odnosima tijekom adolescencije i odrasle dobi. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 203-239). Jastrebarsko: Hrvatsko psihološko društvo i Naklada Slap.
- Keresteš, G. (1995). *Karakteristike temperamenta prevano i na vrijeme rođene djece*. Neobjavljeni magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Keresteš, G. (2001). Roditeljsko ponašanje i obiteljska klima u obitelji samohranih majki. *Društvena istraživanja*, 10(4-5), 903-925.
- Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Keresteš, G. (2005). Maternal ratings of temperamental characteristics of healthy premature infants are indistinguishable from those of full-term infants. *Croatian Medical Journal*, 46(1), 36-44.
- Keresteš, G. i Brajša-Žganec, A. (2009). *Udomiteljstvo: skrb o djeci izvan vlastite obitelji - Vodič za edukaciju stručnih djelatnika*. Zagreb: UISP.
- Keresteš, G. i Brković, I. (2014). Istraživanja doživljaja roditeljstva. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 69-101). Jastrebarsko: Hrvatsko psihološko društvo i Naklada Slap.
- Keresteš, G., Brković, I. i Kuterovac Jagodić, G. (2011a). Doživljaj kompetentnosti u roditeljskoj ulozi i sukobi između roditelja i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 14, 7-21.
- Keresteš, G., Brković, I. i Kuterovac Jagodić, G. (2011b). Doživljaj roditeljstva očeva i majki adolescenata. *Suvremena psihologija*, 14, 153-169.
- Keresteš, G., Brković, I., & Kuterovac Jagodić, G. (2011c). Predictors of psychological well-being of adolescents' parents. *Journal of Happiness Study*, 13(6), 1073-1089.
- Keresteš, G., Brković, I., Kuterovac Jagodić, G. i Greblo, Z. (2012). Razvoj i validacija Upitnika roditeljskog ponašanja. *Suvremena psihologija*, 15, 23-42.
- Klarin, M. (2000). *Odnosi s vršnjacima kao prediktori različitih aspekata prilagodbe*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu- Roditelji, vršnjaci i učitelji - kontekst razvoja djeteta*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Klarin, M., Šimić-Šašić, S., & Proroković, A. (2012). The Contribution of Family and Peer Interaction to the Understanding of Self-esteem in Adolescence: Gender and Cultural Similarities and Differences. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2(21), 1-12.
- Kolesarić, V. (2009). Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1929.-2009. *Psiholog*, 2, 18-26.
- Kolić-Vehovec, S., Pečjak, S. i Rončević Zubković, B. (2009). Spolne razlike u metakognitivnim i motivacijskim čimbenicima razumijevanja teksta adolescenata u Hrvatskoj i Sloveniji. *Suvremena psihologija*, 12(2), 223- 241.
- Kolić-Vehovec, S., Rončević Zubković, B., & Pahljina-Reinić, R. (2014). Development of Metacognitive Knowledge of Reading Strategies and Attitude Toward Reading in Early Adolescence: The Effect of Reading Comprehension, *Psihologijske teme*, 23(1), 78-98.
- Kosanović, N. (1992). *Dječja koncepcija rata i mira*. Neobjavljen diplomski rad. Zadar: Filozofski fakultet u Zadru.
- Krapić, N. i Kardum, I. (2003). Stilovi suočavanja sa stresom kod adolescenta: konstrukcija i validacija upitnika. *Društvena istraživanja*, 12(5), 825-848.
- Krizmanić, M. i Kolesarić, V. (1994): *Priručnik za primjenu Skale depresivnosti D-92*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Kuterovac Jagodić, G. (2003). Posttraumatic stress symptoms in Croatian Children exposed to war: a prospective study. *Journal of Clinical Psychiatry*, 59(1), 9-25.
- Kuterovac Jagodić, G. (2015). Parenting in the Challenging Circumstances of Croatia Post-War Society. In: K. Lacković-Grgin i Z. Penezić (Eds.), *Parenthood and Parenting in Croatia: A Developmental and Socio-Cultural Perspective* (str. 201-243). New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Kuterovac Jagodić, G., & Keresteš, G. (1997). Perception of parental acceptance – rejection and some of personality variables in young adults. *Društvena istraživanja*, 4-5(30-31), 471-499.
- Kuterovac Jagodić, G., Keresteš, G. i Aničić Škrabić, I. (2005). Rizici u razvoju djece koja se udomljuju. U: A. Brajša-Žganec, G. Keresteš i G. Kuterovac Jagodić (ur.), *Udomiteljstvo: Skrb o djeci izvan vlastite obitelji* (str. 73-107). Zagreb: UISP.
- Kuterovac Jagodić, G. (1994). *Dječje poimanje smrti: Kognitivna razvijenost i prošlo iskustvo*. Neobjavljen magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Lacković-Grgin, K. (1970). Školski uspjeh učenika prvoga razreda koji su polazili dječji vrtić uspoređen s uspjehom onih koji dječji vrtić nisu pohađali, *Zbornik Pedagoške akademije Rijeci*, str. 75-79.
- Lacković-Grgin, K. (1982). *Roditeljski stil rukovođenja i socijalno ponašanje učenika*, Neobjavljen doktorski rad. Ljubljana: Filozofska fakulteta v Ljubljani.
- Lacković-Grgin, K. (1984). Percipirana efikasnost u socijalnim odnosima u odnosu na socio-emocionalnu ekspanzivnost učenika. *Psihologija*, 1-2, 89-94.
- Lacković-Grgin, K. (1988). Samovrednovanje pojedinca i značajni drugi – razvojno-psihološka perspektiva. *Sociologija*, 1, 133-140.
- Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lacković-Grgin, K. (2004). Stres uloga u različitim životnim razdobljima. U: Lj. Kaliterna i V. Šakić (ur.), *Hrvatsko društvo danas – psihosocijalni procesi* (str. 21-31). Zagreb: Institut Ivo Pilar.
- Lacković-Grgin, K. (2010). Doživljaj i praksa roditeljstva u različitim životnim razdobljima. *Društvena istraživanja*, 20, 1063-1083.
- Lacković-Grgin, K. (2015). Parenthood and Parenting from the Perspective of Life-Span Psychosocial Development. In: K. Lacković-Grgin i Z. Penezić (Eds.), *Parenthood and Parenting in Croatia: A Developmental and Socio-cultural Perspective* (str. 27-55). New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Lacković-Grgin, K. i Antica, N. (1985). Redoslijed rođenja i funkcionalna zrelost za školu. *Pedagoški rad*, 7-8, 304-310.
- Lacković-Grgin, K. i Deković, M. (1987). Sociometrijski status predškolske djece u odnosu na tip njihova moralnog prosuđivanja. *Pedagoški rad*, 2, 210-215.
- Lacković-Grgin, K., & Deković, M. (1990). The contribution of significant others to adolescents' self-esteem. *Adolescence*, 25(100), 839-846.
- Lacković-Grgin, K. i Grgin, T. (1996). Ličnost u procesu stresa. *Radovi - Razdio FPSP*, 35(12), 69-95.
- Lacković-Grgin, K. i Raboteg-Šarić, Z. (1987). Spolno sazrijevanje, odnosi sa značajnim osobama i neki aspekti ponašanja adolescentica. *Zbornik radova Dani psihologije* 87, Zadar, 85-90.
- Lacković-Grgin, K. i Sorić, I. (1996). Prijelaz i prilagodba studenata na studij – Jednogođišnje praćenje. *Radovi - Razdio FPSP*, 34(11), 53-66.
- Lacković-Grgin, K. i Sorić, I. (1997). Korelati prilagodbe studiju tijekom prve godine. *Društvena istraživanja*, 4-5(30-31), 461-475.

- Lacković-Grgin, K. i sur. (1988). *Problemi adolescenata iz gradskih sredina*. Zadar: Narodni list.
- Lacković-Grgin, K. (2000). *Stres u djece i adolescenata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lacković-Grgin, K., Deković, M., Milosavljević, B., Cvek-Sorić, I., & Opačić, G. (1996). Social Support and Self-esteem in Unemployed University graduates. *Adolescence*, 31(123), 701-707.
- Lacković-Grgin, K., Penezić, Z. i Varkaš, L. (2001). Neke odrednice depresivnosti i zadovoljstva životom žena u menopauzi. *Medica Jadertina*, 31, 141-152.
- Lacković-Grgin, K., Grgin, T., Penezić, Z., & Sorić, I. (2001). Some predictors of Primary Control of Development in Three Transitional Period of Life. *Journal of Adult Psychology*, 8(3), 149-160.
- Lacković-Grgin, K., & Penezić, Z. (2010). Self-Regulation Across Some of Life Transition. In: T. Miller (Ed.), *Handbook of Stressful Transition Across the Life Span* (str. 411-439). New York: Springer.
- Lacković-Grgin, K., Grgin, T., Sorić, I. i Penezić, Z. (1999). Osobna kontrola razvoja: neki korelati i dobne razlike. *Psihologijske teme*, 6/7, 67-78.
- Lacković-Grgin, K., Opačić, G. i Žitnik, E. (1988). Neki aspekti self-koncepta mladih iz obitelji s ocem i bez oca. *Radovi - Razdio FPSP*, 8, 155-164.
- Lacković-Grgin, K. i Opačić, G. (1989). Interakcija s majkom i zadovoljstvo obiteljskim životom mladih iz obitelji s ocem i bez oca. *Radovi - Razdio FPSP*, 28(5), 147-154.
- Lazić, B. (1959). *Školski uspjeh učenika u odnosu na položaj i strukturu kolektiva*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Lončarić, D. (2008). Analiza obrazaca suočavanja sa školskim neuspjehom: kognitivne procjene i ishodi suočavanja. *Društvena istraživanja*, 17(3), 573-592.
- Lugomer-Armano, G. (1988). *Dječje atribucije uspjeha i neuspjeha*. Neobjavljeni doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Ljubešić, M. (1977). Norme za obojene progresivne matrice za šestogodišnju gradsku djecu. *Revija za psihologiju*, 7(1-2), 33-39.
- Ljubešić, M. (1985). *Istraživanja kognitivnih sposobnosti djece oštećena vida, djece oštećena sluha i mentalno retardirane djece osnovnoškolske dobi*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Ljubešić, M. (2013). Roditelji i djeca s teškoćama u razvoju, U: N. Pečnik (ur.), *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj* (str. 139-146). Zagreb: UNICEF.
- Macuka, I. (2007). Skala percepcije roditeljskog ponašanja - SRRP. *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Sv.4*, 23-35. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Macuka, I. i Burić, I. (2015). Školski uspjeh mladih adolescenata: važnost uloge osobnih i obiteljskih čimbenika. *Društvena istraživanja*, 24(4), 487-507.
- Marshall, V.W. (1999). Analyzing social theories of aging. In: V.L. Bengston i K.W. Schaie (Eds.): *Handbook of theories of Aging* (str. 434-456). New York: Springer.
- Matešić, K. (2008). Kolumna Krunoslava Matešića. *Psiholog*, 3-4, 53-64.
- Matešić, K. (2011). Osamdeset godina primjene psiholoških testova u službi Profesionalnog usmjeravanja u Republici Hrvatskoj. *Psiholog*, 3-4, 43-46.
- Matešić, K. (2012). Marta Muchov. *Psiholog*, 3(4), 51-52.
- Medved, A. i Keresteš, G. (2011). Usamljenost u ranoj adolescenciji: spolne i dobne razlike te povezanost sa socijalnim odnosima. *Društvena istraživanja*, 20(2), 457-478.
- Miljević-Riđički, R., & Lugomer-Armano, G. (1994). Children's Comprehension of War. *Child abuse review*, 3(2), 134-144.

- Mimica, I. (1984). Utjecaj nekih faktora na pojavu elipsi u govoru djece predškolske dobi. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru - Razdio društvenih znanosti*, 10, 56-68.
- Mlačić, B., Šakić, V. i Franc, R. (2002). Mladi i izloženost ratnim događajima. *Društvena istraživanja*, 11(2-3), 379-393.
- Nazor, M. (1987). *Dječji crtež kao pokazatelj nekih kognitivnih funkcija*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zadru.
- Nekić, M. (2004). Skala samostišavanja. *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*, Sv.2 (str. 34-43). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Nekić, M. (2010). *Tranzicija u roditeljstvo: socijalne usporedbe, pravednost podjele obveza i zadovoljstvo brakom*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zadru.
- Nekić, M. i Galić, M. (2006). Privrženost u odrasloj dobi. U: K. Lacković-Grgin i V. Čubela Adorić (ur.). *Odabrane teme iz psihologije odraslih* (str. 201-230). Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Obradović, J. (1990). Djeca razdvojenih roditelja: reakcija, prilagodba, emocionalni i kognitivni razvoj. *Primijenjena psihologija*, 11(3), 155-172.
- Pavlina, Ž. (1986). Ramiro Bujas kao naš suvremenik. *Primijenjena psihologija*, 7(1-4), 144-151.
- Pavlina, Ž. (2008). U spomen Adeli Ostožić Bujas (1908-2008). *Psiholog*, 3-4, 51.
- Pavlina, Ž. i Kolesarić, V. (1987). Značenje psihologijskog instituta Zagrebačkog sveučilišta u razvoju psihologije u nas. *Primijenjena psihologija*, 8(1), 25-35.
- Pečjak, S., Kolić-Vehovec, S., Rončević Zubković, B. i Ajdišek, N. (2009). Metakognitivni i motivacijski prediktori razumijevanja teksta adolescenata iz Hrvatske i Slovenije. *Suvremena psihologija*, 12(2), 257-269.
- Pećnik, N. (2001). *Međugeneracijski prijenos zlostavljanja djece*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zadru.
- Pećnik, N. (2013). Resursi za roditeljstvo u razdoblju ranog razvoja djeteta, U: N. Pećnik (ur.). *Kako roditelji i zajednice brinu o djeci najmlađe dobi u Hrvatskoj* (str. 127-138). Zagreb: UNICEF.
- Pećnik, N. i Tokić, A. (2011). *Roditelji i djeca na pragu adolescencije: Pogled iz tri kuta, izazovi i podrška*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- Penezić, Z. (1996). Teorije, mjerenja i korelati zadovoljstva životom. *Radovi - Razdio FPSP*, 35(12), 95-113.
- Penezić, Z. (1997). Usporedba tri različite dobne skupine u nekim aspektima zadovoljstva životom. *Radovi - Razdio FPSP*, 36(13), 29-42.
- Penezić, Z. (2002). Skala zadovoljstva životom. U: *Zbirka psihologijskih skala i upitnika*, Sv.1. (str. 20-22). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Penezić, Z. i Lacković-Grgin, K. (2001). Važnost razvojnih ciljeva u adolescentnoj, srednjoj i starijoj životnoj dobi. *Radovi-Razdio FPSP*, 40(17), 65-81.
- Penezić, Z., Roso Perić, I., & Levačić, J. (2009). Grandparents roles – relations with life satisfaction and generative action. From Knowledge to Interventions. *Health Psychology 2009 in Pisa*. Abstract Book. Moss-Morris, R., & Yardely, L. (Eds.), (str. 308-309). Pisa: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Pokrajac-Bulian, A., Stubbs, L. i Ambrosi-Randić, N. (2004). Različiti aspekti slike tijela i navike hranjenja u adolescenciji. *Psihologijske teme*, 13(1), 91-104.
- Pokrajac-Bulian, A., Živčić-Bećirević, I., Vukmanović, S. i Forbes, G. (2005). Nezadovoljstvo tjelesnim izgledom i navike hranjenja kod studentica i njihovih majki. *Psihologijske teme*, 14(1), 57-70.

- Potočnjak, B. (1971). *Problemi suvremene porodice: Oblici pomoći roditeljima u odgoju djece*. Rijeka: Općinski odbor Saveza društava Naša djeca.
- Putarek, V., & Keresteš, G. (2016). Self-perceived popularity in early adolescence: Accuracy, associations with loneliness, and gender differences. *Journal of Social and Personal Relationships*, 33, 257-274.
- Raboteg-Šarić, Z. (1988). Neki korelati psihosocijalne zavisnosti među starijima. *Radovi-Razdio FPSP*, 27(4), 151-158.
- Raboteg-Šarić, Z. (2015). Parenting in Single-Parents Families in Croatia. In: K. Lacković-Grgin i Z. Penezić (Eds.), *Parenthood and Parenting in Croatia. A Developmental and Socio-Cultural Perspective* (str. 169-201). New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Raboteg-Šarić, Z. i Šakić, M. (2012). Učinci roditeljskog odgojnog stila kvalitete prijateljstva na dobrobit adolescenata. U: Z. Penezić, V. Čubela Adorić, J. Ombla, A. Slišković, P. Valerjev, i A. Vulić-Prtorić, (ur), *XVIII Dani psihologije u Zadru, Sažeci radova* (str. 133).
- Raboteg-Šarić, Z., Brajša-Žganec, A., & Šakić, M. (2009). Life satisfaction in Adolescents: The effects of perceived family economic status, self-esteem and quality of family and peer relationships. *Društvena istraživanja*, 18(3), 547-565.
- Raboteg-Šarić, Z., Takšić, V. i Božičević, V. (1988). Psihološki distres i životno zadovoljstvo među starijima: odnosi s nekim socio-demografskim varijablama. *Radovi-Razdio FPSP*, 27(4), 141-149.
- Raboteg-Šarić, Z., Vlahović, V., Božičević, V., Mimica, I. i Frey, J. (1985). Stav prema starijim osobama različitog zdravstvenog stanja kod ispitanika koji su u različitom kontaktu s tim osobama. *Defektologija*, 21(1), 41-50.
- Reić Ercegovac, I. (2010). *Subjektivna dobrobit tijekom tranzicije u roditeljstvo*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Reić-Ercegovac, I., Ljubetić, M., & Peričić, M. (2013). Maternal self-competence and mother-child interaction. *Hellenic Journal of Psychology*, 10(2) 102-119.
- Ribić, K. (1977). Neka istraživanja dječjeg autizma. *Revija za psihologiju*, 7(1-2), 32-41.
- Ribić, K. (1986). Crtež stabla nedovoljno razvijenih i „normalnih“ učenika pubertetsko-adolescentske dobi, *Radovi, Razdio društvenih znanosti*, 2, 87-95.
- Rokach, A., Orzeck, T., Cripps, M.A., Lacković-Grgin, K., & Penezić, Z. (2001). The effects of culture on the meaning of loneliness. *Social Indicators Research*, 53(1), 149-160.
- Rončević Zubković, B. (2011). Doprinos raspona verbalnog radnog pamćenja razumijevanju teksta u ranoj adolescenciji. *Psihologijske teme*, 20(2), 213-232.
- Roso, I. (2007). *Značenje uloge bake i djeda - provjera modela Helen Kivnick*. Neobjavljen diplomski rad. Zadar: Odjel za psihologiju Sveučilišta u Zadru.
- Rot, N. (1984). Razvoj jugoslavenske psihologije. *Psihologija*, 1-2, 5-20.
- Smiljanić, V. (1970). Gotovost dece za polazak u školu. *Psihologija*, III, 1.
- Smojver-Ažić, S. i Jakovčić, I. (2006). Percepcija prisnih odnosa i privrženost adolescenata i njihovih majki. *Psihologijske teme*, 5(1), 59-80.
- Smojver-Ažić, S. i Pokrajac-Bulian, A. (2012). Kvaliteta odnosa s majkom iz perspektive studentica. U: I. Bekić (ur.): *Majke i kćeri* (str. 26-38). Zagreb: Udruga za razvoj i promociju umjetnosti i kulture 90-60-90.
- Smojver-Ažić, S., Martinac Dorčić, T. i Živčić-Bećirević, I. (2015). Attachment to Parents and Depressive Symptoms in College Students: The Mediating Role of Initial Emotional Adjustment and Psychological Needs. *Psihologijske teme*, 24(1), 135-153.

- Sorić, I. (1999). Anxiety and coping in the context of a school examination. *Social Behavior and Personality*, 27(3), 319-332.
- Sorić, I. (2002). Skala suočavanja s ispitnom situacijom. *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Sv.1* (str. 151-154). Zadar: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet u Zadru.
- Sorić, I. i Proroković, A. (2002). Upitnik suočavanja sa stresnim situacijama Endlera i Parkera, *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Sv.1* (str. 147-151). Zadar: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet u Zadru.
- Spitek-Zvonarević, V. (1979). *Psihofiziološki i socijalni indikatori involutivnih procesa u funkciji dobi*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Stary, D. (1975). Objavljeni radovi psihologa Jugoslavije iz psihologije do konca 1972. godine. *Revija za psihologiju*, 5, 1-2, 129-135.
- Šakić, M. (2012). Pristup procjeni teorije uma u dojenačkoj i predškolskoj dobi. *Psihologijske teme*, 21(2), 359-381.
- Šarlija-Medančić, N. (1986). *Misaoni razvoj i formiranje početnih matematičkih pojmova na prijelazu s pred-operacionalnog na operacionalni nivo*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Šimleša, S., Ivšac, J., & Ljubešić, M. (2007). Early Cognitive, Social-Cognitive and Language Development in Children with Pre/Perinatal Brain Lesions. *CogniNien, Creier, Comportament*, 11(3), 519-538.
- Šimunović, V. (1998). Suočavanje adolescenata i odraslih sa svakodnevnim stresnim situacijama. *Društvena istraživanja*, 7(3), 317-338.
- Šincek, D. i Ajduković, M. (2012). Doprinos percepcije roditeljskog ponašanja, Rizičnosti braće/sestara i vršnjaka te internaliziranih problema društveno neprihvatljivom ponašanju mladića. *Psihologijske teme*, 21(1), 1-28.
- Toličić, I. (1959). *Igralna dejavnost kot dijagnostično sredstvo otrokove osebnosti v prešolski dobi*. Neobjavljen doktorski rad. Ljubljana: Filozofska fakulteta v Ljubljani.
- Toličić, I. (1966). *Test za šolske novince*. Ljubljana: Zavod za produktivnost dela.
- Toličić, I. i Zorman, L. (1977). *Okolje in uspešnost učencev*. Ljubljana: Državna založba.
- Tucak Junaković, I. (2008). Skraćena verzija upitnika važnosti životnih ciljeva. U: *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Sv.4* (str. 73-84). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Tucak Junaković, I. (2009). *Provjera osnovnih postavki McAdamsova i de St. Aubinova modela generativnosti u odraslih različite dobi*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Tucak Junaković, I. i Nekić, M. (2013). Usamljenost i samoća kao prediktori zdravlja ljudi. *Medica Iadertina*, 1-2, 11-21.
- Tucak Junaković, I., Nekić, M. i Ambrosi-Randić, N. (2016). Roditeljsko zadovoljstvo, generativnost i uspješno starenje. *Suvremena psihologija* 19(2), 149-162.
- Turčinović, P. (1980). Očekivanje predškolske djece o ponašanju odgojitelja prema djeci različite fizičke privlačnosti. U: D. Stary (ur.), *Stručni skup psihologa Danima Ramira Bujasa 1979*. (str. 355-364). Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- Turdiu Šimunec, J. (1970). Ispitivanje minimalnih cerebralnih disfunkcija kod djece. *Revija za psihologiju*, 1(2) 31-36.
- Velki, T. i Kuterovac Jagodić, G. (2014). Uloga strukturalnih i procesnih obiteljskih čimbenika u objašnjenju dječjeg nasilničkog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 22(2), 271-296.
- Vlahović-Štetić, V. i Kovačić, S. (1999). Kognitivna reprezentacija brojeva u djece različite dobi. *Društvena istraživanja*, 8(4), 563-577.

- Vlahović-Štetić, V., Vizek-Vidović, V., Arambašić, L. i Miharija, Ž. (1995). *Test spremnosti za školu*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vučenović, D., Takšić, V. i Hajncl, Lj. (2014). Razvoj emocionalne inteligencije i odnos s problemima ponašanja u obiteljskom okruženju. U: A. Brajša-Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 271-291). Jastrebarsko: Hrvatsko psihološko društvo i Naklada Slap.
- Vukasović, T., & Bratko, D. (2015). Heritability of Personality: A Meta-Analysis of Behavior Genetic Studies. *Psychological bulletin*, 141(4), 769-785.
- Vukasović, T., Bratko, D. i Butković, A. (2009). Od specifičnih reakcija do agregiranih dimenzija ličnosti: procjena gornje granice heritabilnosti u funkciji širine konstrukta. *Suvremena psihologija*, 12(2), 323-338.
- Vuletić, G. i Stapić, M. (2013). Kvaliteta života i doživljaj usamljenosti kod osoba starije životne dobi. *Klinička psihologija*, 6(1-2), 45-63.
- Vulić-Prtorić, A. (2002). Obiteljske interakcije i psihopatološki simptomi u djece i adolescenata, *Suvremena psihologija*, 5, 31-51.
- Vulić-Prtorić, A. i Cifrek-Kolarić, M. (2011). *Istraživanja u razvojnoj psihopatologiji*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vulić-Prtorić, A. i Macuka, I. (2006). Depresivnost i psihosomatski simptomi u djetinjstvu. *Prvi kongres primijenjene psihologije*. Knjiga sažetaka, str. 88.
- Zarevski, P. (1982). Metrijske karakteristike Ketwig testa zrelosti za školu. *Primijenjena psihologija*, 12(1-2), 62-71.
- Žebec, M.S. (2005). *Dobne promjene sustava obrade podataka i njihova uloga u kognitivnom razvoju*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Žebec, M.S., Fabijanić, P. i Prvčić, I. (2010). Kvantitativno-relacijsko prosuđivanje hrvatske djece i adolescenata: psihometrijska analiza i razvojne osobitosti. *Suvremena psihologija*, 13(1), 5-24.
- Žebec, M.S., Kopačević, D. i Mlačić, B. (2011). Relationship between the big-five personality dimensions and speed of information processing among adolescents. *Društvena istraživanja*, 20(2), 435-455.
- Živčić, I. (1993). Depresija u djetinjstvu i adolescenciji. *Godišnjak Zavoda za psihologiju*, 2, 151-164.
- Živčić-Bećirević, I. (1993). Emotional Reaction of Children to War Stress in Croatia. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 26(2), 709-713.
- Žužul, M. (1987). *Situacijske determinante agresivnosti: oružje i agresivnost djece*. Neobjavljen doktorski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.